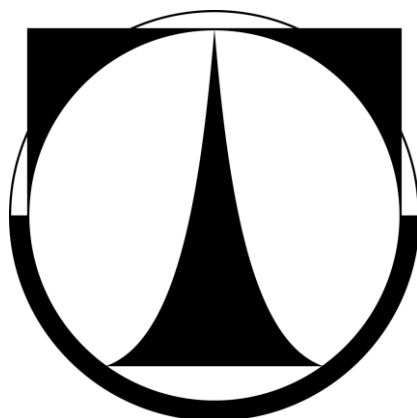

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI

Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická

Bakalářská práce

Liberec 2013

Jan Němeček

Katedra: Katedra Filozofie
Studijní program: Filozofie
Studijní obor: Filozofie Humanitních Věd

INSTRUMENTÁLNÍ ROZUM JAKO TÉMA
VYBRANÝCH FILOZOFŮ FRANKFURTSKÉ ŠKOLY
THE INSTRUMENTAL RATIONALITY AS THE
THEME BY SELECTED PHILOSOPHERS OF THE
FRANKFURT SCHOOL

Bakalářská práce: 13-FP-KFL- 235

Autor:
Jan Němeček

Podpis:

.....

Vedoucí práce: MTh. Václav Umlauf, PhD.
Konzultant: MTh. Václav Umlauf, PhD.
Počet

stran	grafů	obrázků	tabulek	pramenů	příloh
45	0	3	0	16	0

V Liberci dne: 9. prosince 2013

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Jan Němeček**
Osobní číslo: **P10000398**
Studijní program: **B6101 Filozofie**
Studijní obor: **Filozofie humanitních věd**
Název tématu: **Instrumentální rozum jako téma vybraných filozofů Frankfurt-
ské školy**
Zadávající katedra: **Katedra filosofie**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Cílem práce bude zpracovat a interpretovat pojem instrumentální rozum, kterým se zabývali filozofové z Frankfurtské školy.

Metody: Studium děl autorů uvedených v seznamu literatury, vyhodnocení dat a jejich analýza. Komparace autorů.

Student se bude v průběhu příprav a vypracování řídit metodickými a organizačními pokyny vedoucího práce.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: tištěná/elektronická

Seznam odborné literatury:

ADORNO, Theodor W a Max HORKHEIMER. Dialektika osvícenství: filosofické fragmenty. Vyd. 1. Praha: OIKOYMENH, 2009, 247 s. Knihovna novověké tradice a současnosti. ISBN 978-80-7298-267-7.

HAUSER, Michael. Adorno: moderna a negativita. Vyd. 1. Praha: Filosofia, 2005, 228 s. ISBN 80-700-7223-7.

ADORNO, Theodor W. Minima Moralia: reflexe z porušeného života. Vyd. 1. Praha: Academia, 2009, 250 s. Europa (Academia), sv. 19. ISBN 978-802-0017-598.

PATOČKA, Jan. Kacířské eseje o filosofii dějin. 3., opr. vyd. Praha: Oikoymenh, 2007, 135 s. Oikoúmené (OIKOYMENH), sv. 136. ISBN 978-807-2982-752

UMLAUF, Václav. Synopse dějinnosti a koncept historie: hermeneutické eseje o filosofii dějin. 1. vyd. Brno: Oikoymenh, 2007, 135 s. Oikoúmené (OIKOYMENH), sv. 136. ISBN 80-732-5235-X.

Vedoucí bakalářské práce:

MTh. Václav Umlauf, Ph.D.

Katedra filosofie

Datum zadání bakalářské práce:

30. října 2011

Termín odevzdání bakalářské práce:

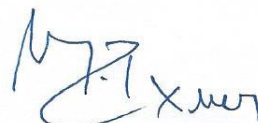
30. dubna 2013

doc. RNDr. Miroslav Brzezina, CSc.

děkan

L.S.

doc. PhDr. Milan Exner, Ph.D.

vedoucí katedry

V Liberci dne 3. ledna 2012

Čestné prohlášení

Název práce: Instrumentální rozum jako téma vybraných filozofů
Frankfurtské školy

Jméno a příjmení Jan Němeček

autora:

Osobní číslo: P10000398

Byl/a jsem seznámen/a s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména § 60 – školní dílo.

Prohlašuji, že má bakalářská práce je ve smyslu autorského zákona výhradně mým autorským dílem.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědom povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracoval/a samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím bakalářské práce a konzultantem.

Prohlašuji, že jsem do informačního systému STAG vložil/a elektronickou verzi mé bakalářské práce, která je identická s tištěnou verzí předkládanou k obhajobě a uvedl/a jsem všechny systémem požadované informace pravdivě.

V Liberci dne: 09. 12. 2013

Jan Němeček

Poděkování

Rád bych poděkoval vedoucímu a odbornému konzultantovi mé práce MTh. Václavu Umlafovi PhD. za velmi cenné rady a vstřícný přístup během tvorby této bakalářské práce.

Děkuji, Jan Němeček

Anotace

Téma bakalářské práce se věnuje myšlení novodobé společnosti. Tuto soudobou racionalitu pojmenovali představitelé Frankfurtské školy jako instrumentální rozum. Ve své práci se budu tímto pojmem zajímat především prostřednictvím názorů člena zmíněné Frankfurtské školy Maxe Horkheimera. Klíčové bude sledovat jeho pohled na svobodu myšlení moderního člověka v porovnání s Maxem Weberem a také představiteli osvícenství. Rovněž se detailněji podívám na jeden z příkladů instrumentálního rozumu, kterým je ovlivňování člověka masovou kulturou a v krátkosti také na stav dnešní vzdělanost.

Klíčová slova

Rozum, racionalita, panství rozumu, masová kultura, osvícenství, účelovo-racionální jednání

Abstract

The thesis is focused on thinking of the modern society. This contemporary rationality was called by the representatives of the Frankfurt School as the instrumental reason. In my work I will be interested primarily in the opinions of Max Horkheimer, a member of the Frankfurt school. Following his views on freedom of thought of a modern man compared to Max Weber and the representatives of the Enlightenment will be crucial in my work. I am also going to take a closer look at one example of the instrumental reason, which is the influence of the human by mass culture. In addition, I am going to briefly assess the state of today's education.

Key words

rationality, domination of rationality, mass culture, Enlightenment, purpose-rational behaviour,

Obsah

Úvod.....	11
1. Racionalita a uspořádání hodnot.....	13
1.1. Úvod ke kapitole	13
1.2. Názor Immanuela Kanta.....	13
1.3. Názor Maxe Webera	14
1.3.1. Stručný životopis	14
1.3.2. Problematika politiky jako povolání	15
1.3.3. Chápající sociologie Maxe Webera.....	22
2. Pohled Frankfurtské školy na osvícenství.....	26
2.1. Charakteristika Frankfurtské školy	26
2.2. Dialektika osvícenství.....	27
2.2.1. Komentáře k osvícenské společnosti	27
2.2.2. Komentáře k osvícenskému ideálu člověka.....	33
2.2.3. Klíčový pojem – panství rozumu (Herrschaft der Vernunft)	34
2.3. Shrnutí.....	35
3. Instrumentální rozum a jeho příklady.....	36
3.1. Stručný životopis Maxe Horkheimera.....	36
3.2. Instrumentální rozum podle Maxe Horkheimera.....	36
3.2.1. Racionalizace rozumu	36
3.2.2. Můj komentář	37
3.3. Masová kultura.....	39
3.3.1. Masová kultura - pojem	39
3.3.2. Masová kultura – příklad z dnešní doby	44
3.4. Vzdělanost v moderní kultuře	44
Závěr	46
Seznam použité literatury	48

Internetové zdroje	48
Obrázky.....	49

Úvod

Když jsem přemýšlel, jaké téma bakalářské práce zvolit, bylo mojí prioritou, aby se týkalo i dnešní doby a abych zde mohl uplatnit své poznatky z praxe. Již druhým rokem aktivně podnikám a z tohoto důvodu jsem se zamýšlel, které filozofické vědění či škola by měly co dočinění s byznysem, výrobními prostředky, kapitálem a vůbec smýšlením dnešní konzumně založené společnosti.

Jistě všichni cítíme, že od útlého věku máme určitou touhu po svobodě, moci, úspěchu, a především je nám společný pud sebezáchovy. Boj o přežití je svým způsobem jedním ze smyslů života. Každý chce mít to své jisté místo na slunci a nemít starosti či existenční potíže. Právě toto je podle mnohých filozofů či jiných myslitelů tím hlavním hnacím motorem lidské existence. Tato touha po tom „mít navrch“ před někým jiným není jen výdobytkem dnešní doby. Historie zná mnoho případů, kdy se tento druh lidské potřeby projevil. Ať už je to řada válek, či jednotlivých bitev, nejednodušší intriky, vraždy, spiknutí a tak podobně. V moderní době tomu není zdaleka jinak, jen si některých věcí možná ani nevšímáme. Vše se dnes děje pouze za účelem vyššího zisku a lepšího postavení na trhu a to právě prostřednictvím instrumentálního rozumu. Tímto se dostávám k představení problematiky mé práce.

Už když ráno vstáváme, přemýšlíme, co nás daný den čeká a jak zvládnout nejkritičtější momenty dne. Ačkoliv se některé problémy zdají jako maličkosti, leckdy mají pro nás klíčový význam.

Každý z nás je už od svého narození naprogramován, aby v podvědomí měl myšlenku či signál „chci to nejlepší pro sebe“. Přitom to ani nemusí být projev sobeckosti. Je to jeden ze základních elementů našeho života nazývaný pud sebezáchovy. Jeho projevy jsou různé, od primárního strachu o život, kdy například při požáru utíkáme do bezpečí, až po tlačení v metru, kdy se všichni ženou do práce jen proto, aby stihli poradu svého vedoucího. Vždy se člověk snaží o jediné: přežít či zvítězit. Dále pak také vytěžit téměř z každé situace ve svém životě maximum pro sebe, což je také jistým projevem sobeckosti. Avšak vše se odvíjí od již zmíněné touhy zvítězit a v krajních případech pak také i přežít.

K veškerému úspěchu musíme znát především cestu nebo způsob, jak se k němu dostat. V dnešní době nám pak tuto cestu napomáhá najít především právě instrumentální rozum. To se často projevuje ve snaze o co největší zisky za co

nejmenší vynaložení peněžních prostředků a času. Tento typ myšlení můžeme parafrázovat na lidové moudro, že účel světí prostředky. Již při prvotním zamyšlení nad těmito slovy si musíme všimnout rozporu s etiky a jejích norem. Lze rozhodně polemizovat o tom, zda v tom necítíme nejružnější překonávání ať už právních, či mravních norem. Není snad tolik důležité rozebírat porušování právních norem za účelem jakéhosi úspěchu. Pokud si pomohu nedovoleným prostředkem, jakým je například krádež, únos nebo vražda, je logické, že na tyto případy je zpravidla ve vyspělých zemích připravena justice se svou legislativou, ovšem daleko složitější to může být s etickými normami. Příkladem je válečný konflikt, který vláda označí jako válku za pravdu a mír. Právě zde bych viděl jeden z největších problémů instrumentálního rozumu.

Staré přísloví říká - jiný kraj, jiný mrav. To však neplatí pouze pro určitou zeměpisnou oblast, ale i pro rody a rodiny, které pak často formují jednotlivce. Co rodina, to jiné zvyky nebo obyčeje. Instrumentální rozum každého z nás je pak jinak naprogramovaný a to, co jedné rodině přijde normální, je pro jiného člověka či skupinu lidí naprosto nepřijatelné. I tento faktor může ovlivnit lidské rozhodování v klíčové situaci. Je potom těžké říci, zdali člověk jednal proti určitým etickým normám, nebo zdali své jednání považoval za naprosto seriózní a standardní, jelikož k tomu tak byl veden již od svého raného dětství. Potom možná není úplně správné takového člověka v určité situaci soudit. Nejenže ho ovlivňuje jeho instrumentální rozum, ale můžeme říci, že je rovněž determinován dalšími faktory, jako je doba, společenské podmínky či právě již zmíněná rodina s jejím řádem a výchovou. Je rovněž zajímavé sledovat, jak se v historii měnily potřeby lidí k přežití či ovládnutí určitých cílů a způsoby k jejich dosažení. Avšak ve své podstatě jde neustále o jeden a týž pud sebezáchovy a touhu po panství.

Ve své práci se hodlám zabývat také vlivem osvícenství na moderní společnost. Dnešní svět právě díky osvícenství nese řadu stigmat, která mu zasadily například obě světové války, ale také konzumní styl života v kapitalismu.

1. Racionalita a uspořádání hodnot

1.1. Úvod ke kapitole

V první kapitole se budu zabývat pohledem na myšlení a rozum člověka v podání dvou významných humanitních myslitelů, a sice Immanuela Kanta a Maxe Webera. Jde mi především o jejich pojetí rozumu z hlediska jednotlivce a jeho uspořádání hodnot spojené právě s racionalitou. Mezi těmito dvěma vědci je v tomto ohledu jedno velké pojitko. Oba zastávají myšlenku, že naše subjektivní racionální uvažování je defacto s naším uspořádáním hodnot spojené. V praxi to pak znamená, že se řídíme vlastním rozumem, vycházíme z vlastních subjektivních pocitů podložených navíc empirickými zkušenostmi. Podrobnější analýze pak podrobím článek Immanuela Kanta týkající se jeho pohledu na osvícenství a pak také dvě díla Maxe Webera – „Politika jako povolání“ a výňatku s názvem „O některých kategoriích chápající sociologie“ z knihy „K metodologii sociálních věd“. Především v komentářích děl M. Webera bych pak rád poukázal na jeho sociologickou konstrukci pohnutek lidského chování, zejména pak v kontextu s Frankfurtskou školou a jejími představiteli.

1.2. Názor Immanuela Kanta

Podle Immanuela Kanta je osvícenství jakýmsi vystoupením člověka ze stínu vlastní neschopnosti používat svůj rozum.¹ Svým způsobem se jedná o typ nesvéprávnosti, který si člověk zavinil sám svou nerozhodností a obavou použít vlastní myšlení. Osvícený člověk se umí vymanit z teorií a dogmat autorit a spolehnout se tak na své vlastní teorie a kritický rozum. Mnohdy se ale spíše jedná o určitou formu lenosti a pohodlnosti člověka se sklony nechat za sebe přemýšlet jiné. Jako například lékaře či bankéře. Podle Kanta se člověk bojí vstoupit do něčeho, co je pro něj neznámé, a udělat navíc pro tento vstup náročný krok.² Krok, který by znamenal vzepřít se autoritám, které ostatním odmítají svobodu myšlení. A právě

¹ *Filosofický časopis*. Praha: Filosofický ústav AV ČR, 1993, roč. 1993, č. 3. ISSN 0015-1831. str. 381

² *Filosofický časopis*. Praha: Filosofický ústav AV ČR, 1993, roč. 1993, č. 3. ISSN 0015-1831. str. 381

v době osvícenství začalo velké množství vzdělaných lidí tuto propast oddělující „nesvéprávného člověka“³ (Kant) od svobody myšlení překračovat. Tento krok bych neshledával nikterak špatným či škodlivým pro lidstvo, spíše naopak. Vždyť díky osvícenství vznikla celá řada nových věd a ty, které tu již byly, se zdokonalily a rozvinuly. Problém nevidím ani tak v lidském pokroku, jako spíše v absenci pokory a domýšlení našeho jednání za účelem úspěchu našeho snažení. Jak jsem již zmínil, pro Immanuela Kanta je k dosažení osvícenství především nutná svoboda myšlení. Zde však vidí jistou komplikaci, a sice takovou, že člověk by tuto svobodu myšlení měl užívat především veřejně, a nikoliv pro soukromé účely. Neměl by mudrovat a rozumovat nad nějakými věcmi, například v určité malé komunitě lidí, avšak musí vystoupit jako učenec před veřejnost a tam věcně pojmenovat to, co ho tíží, zdůvodnit argumenty proti danému problému a najít konstruktivní řešení. Dle mého mínění byl Kant velmi zaujat osvícenskými, mnohdy dost převratnými, myšlenkami. Velká víra v pokrok mu znemožnila dohlédnout až za horizont tohoto zdánlivě neškodného a jen a pouze prospěšného poznání. Poznání, při kterém se hodnotí pouze výsledek, nikoliv však cesta a některé další důsledky lidského jednání. V kontextu s obdobím druhé světové války, ve kterém se Frankfurtská škola zrodila včetně svých nejdůležitějších myšlenek a názorů, se nelze divit, že tato filozofická škola podrobuje kritice právě osvícenskou víru v lidskou neomylnost a takřka všemohoucnost.

1.3. Názor Maxe Webera

1.3.1. Stručný životopis

Max Weber se narodil v německém Erfurtu jako nejstarší ze sedmi dětí vysoce postaveného politika a úředníka Maxe Webera, který žil bohémský život, a jeho ženy Helene Fallenstein, zbožné a asketické kalvinistky. Jeho mladší bratr Alfred byl rovněž sociologem a ekonomem.

Obrázek 1: Max Weber

V roce 1882 začal osmnáctiletý Weber studovat práva

³ *Filosofický časopis*. Praha: Filosofický ústav AV ČR, 1993, roč. 1993, č. 3. ISSN 0015-1831. str. 382

na Heidelberské univerzitě. Kromě práv navštěvoval přednášky ekonomie, středověkých dějin, teologie a sociologie. Stal se profesorem ekonomie a v roce 1904 přerušil univerzitní činnost.

V letech 1904–1905 publikuje dílo *Protestantská etika a duch kapitalismu*. V roce 1910 spoluzakládá Německou sociologickou společnost. V roce 1920 začal psát dílo *Ekonomika a společnost*, které už nedokončil, protože zemřel, nicméně bylo vydáno.⁴

1.3.2. Problematika politiky jako povolání

Na úvod bych rád zmínil okolnosti vzniku knihy *Politika jako povolání*, ze které jsem čerpal. Vznikla z přednášky Maxe Webera na univerzitě v Mnichově v roce 1919 a měla sloužit jako teoretická studie o profesionálním provozování politiky a také měla mít charakter výchovného traktátu pro mladé lidi, kteří se chtějí v budoucnu angažovat v politice. Odjakživa se společnost dělí na vládnoucí vrstvu či konkrétní osobu a obyčejné poddané členy společnosti. Vždy se jedinec nebo skupina lidí snažila držet moc ve svých rukou nebo mít alespoň účast na moci.⁵ Krom jiného se liší toto panství důvody jeho legitimacy. Podle Maxe Webera máme tyto důvody tři.⁶ V první řadě se jedná o autoritu obyčeje, což znamená, že nevládnoucí část obyvatelstva se podřizuje obyčejům, zvykům a zákonům daného území. V praxi se potom jedná o dodržování těchto zvyků a uctívání posvěceného, což zaručuje, že v případě poslušnosti těmto tradovaným a generačně děděným obyčejům si daná země udrží svoji stabilitu, pořádek a také autonomii. V případě, že by se tyto zvyky a řád v nich narušily, nastal by chaos a dané zemi by nastaly existenční potíže, které by mohly vyústit v její zánik. Typickým příkladem autority obyčeje jsou středověké rody a dynastie panovníků, které vládly s odkazem na svou tradici.

⁴ Wikipedie: Otevřená encyklopedie: Max Weber [online]. c2013 [citováno 9. 12. 2013]. Dostupný z WWW: <http://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Max_Weber&oldid=10854569>

⁵ WEBER, Max. *Politika jako povolání*. V Praze: Orbis, 1929, str. 22 Přeložil a předmluvou opatřil JUDr. Jan Mertl

⁶ WEBER, Max. *Politika jako povolání*. V Praze: Orbis, 1929, str. 23

V druhé řadě pak můžeme hovořit o autoritě osobnosti, což má poté za následek jakýsi kult osobnosti, která na daném území ať už formálně, či neformálně vládne. Nejsilnější stránkovou takovéto osobnosti je schopnost vést ostatní svým charismatem a vůdčími schopnostmi. Takový vůdce strhává ostatní na svou stranu často řečnickými schopnostmi, které pak využívá při nejrůznějších veřejných projevech, ve kterých si postupně získává většinu nevládnoucí části obyvatelstva dané země. Takovýto vůdce bývá mnohdy až uctíván stylem s náboženskými rysy. Nezřídka však nedobrovolně, což můžeme dnes vidět na příkladu Severní Koreje. Asi nejvíce transparentním příkladem tohoto druhu legitimacy panství je kult osobnosti Adolfa Hitlera v nacistickém Německu na přelomu třicátých a čtyřicátých let dvacátého století. Absolutní oddanost vůdci jak v řadách wehrmachtu, tak v řadách civilního obyvatelstva dokazuje při znalosti historie, jak nebezpečný a fatální může být tento druh legitimacy panství. Jak již bylo zmíněno, této totální oddanosti a důvěře v hrdinství a výjimečnost vůdce bývá dosaženo jeho řečnickými a argumentačními schopnostmi, což mívá za následek „vymytí mozků“ masy jeho přívrženců napříč společenským spektrem. Zde se poté instrumentální rozum projevuje v největší míře. Charismatický demagog je však spíše symbolem diktátorské vlády. Za hybnou sílu jsou považovány především jeho podpůrné prostředky, které mají za cíl danou ideologii masivně šířit dál a vykonávat následně kontrolní funkci plošně po celém spravovaném území. Jedná se o osobní správní štáb vůdce a jeho věcné prostředky správy.

Třetím typem legitimacy panství je pak autorita pravidel, která vyžaduje poslušnost pravidlům a povinnostem, jinak řečeno právnímu systému (legislativě) daného státu. Jedná se o moderní typ legitimacy panství, ve kterém jsou nastavené obecně platné zákony a pravidla, která je nutno dodržovat všemi lidmi bez rozdílu. Jen člověk žijící ve státě s platnou legislativou, která je založena na základních lidských právech, je svobodný.

Charakteristickým rysem moderního státu je možnost legitimně použít fyzické násilí, tedy pokud budeme přesně citovat autora: *„Dnes naproti tomu musíme říci, že stát jest ona lidská pospolitost, která uvnitř určitého území – neboť „území“ náleží k jeho znakům – osobuje si (s úspěchem) monopol legitimního fyzického násilí.“*⁷ Jinými

⁷ WEBER, Max. *Politika jako povolání*. V Praze: Orbis, 1929, str. 22

slovy si stát nárokuje právo použít k fyzickému násilí své represivní složky, pokud mu to však jeho vlastní legislativa a obecně platné normy chránící svobodu občana dovolují. Příkladem takovéto hraniční situace může být například demonstrace občanů, která se z poklidné akce (výsadní právo každého z nás) změnila v narušování veřejného pořádku a poškozování cizí věci. V tomto případě represivní složky státu použijí legitimní násilí proti narušiteli „zevnitř“. Může rovněž nastat situace, kdy stát využije této výsady proti ohrožení „zevnějšku“, kdy se brání okupaci jiným státem.

Dostáváme se nyní k Weberově rozdělení druhů politických subjektů, neboli účastníků politického dění v parlamentním svobodném státě (dnešní demokracie). V první řadě se jedná o jakési tvůrce této politické scény, jinak řečeno voliče. Volič je svým způsobem příležitostným politikem, který se aktivně podílí na řízení státu v době voleb.

Dalším druhem politika je politik z „vedlejšího povolání“, což je člověk, jehož hlavním zdrojem příjmů není politika, ale jeho původní povolání. Účastní se pak nejrozličnějších schůzí a hlasování, jelikož mu politické dění není lhostejné, ale hlavní náplní jeho života to nelze nazvat.

Třetím typem pak je člověk, pro něž je politika hlavním předmětem jeho činnosti a můžeme říci hlavní náplní jeho života. Takovýto člověk potom může žít buď „pro politiku“, nebo „z politiky“.⁸ Význam těchto dvou pojmů je zřejmý. Člověk žijící pro politiku bývá zpravidla majetný, nemá nouzi o peníze, a tudíž neřeší existenční potíže. Může se tak plně soustředit na výkon politické funkce a neohlížet se na své vlastní prospěchářství. Neočekává od politiky žádné velké zisky. Naopak člověk žijící „z politiky“ tyto zisky a další benefity očekává a je z nich živ. Jeho veškeré rozhodování, hlasování a celkové politické smýšlení tak nemůže být stoprocentně objektivní a také prospěšné pro celou politickou scénu a zároveň tak chod státu. V poměrně markantním měřítku můžeme tento jev zaznamenat napříč politickým spektrem našeho státu v dnešní době.

Pokud se podíváme přímo na vývoj autority ústřední postavy v čele určitého státu (tj. panovníka), zjistíme, že časem se panovníci a knížata postupně nahrazovali kompetentními a specializovanými úředníky, kteří mají pro výkon této služby patřičné vzdělání navíc v příslušném oboru, který později představoval jejich resort.

⁸ WEBER, Max. *Politika jako povolání*. V Praze: Orbis, 1929, str. 30

Můžeme to nazvat vládou úřednictva neboli byrokracie. Prvky tohoto systému se dochovaly dodnes a setkáváme se s nimi na úřadech.

Nebývalo výjimkou, že úřady postupně zbavovaly odpovědnosti za vládnutí panovníky, což mělo za následek boj specializovaného úřednictva se samovládou dotyčného panovníka. Úřady tak postupně více či méně dostaly pod kontrolu správu nad celou zemí. Postupem času se však nezřídka stávalo, že se panovník s fundovaným úřednictvem musel spojit, aby čelil mocenským nárokům parlamentu. Tímto způsobem pak vznikla vláda, ve které se angažovali úředníci, kteří se vždy specializovali na určité spektrum, jinak řečeno ministerstvo. Ministerstvo se skládalo ze samotných ministrů, kteří mají za úkol udělovat pokyny odborným úředníkům, kteří jsou v dané oblasti proškoleni, a poté dané návrhy schvalovat. Ministerstvo by oproti panovníkovi mělo být nedemagogickou vládnoucí složkou. Pro odborného úředníka je ctí plnit nařízení, o kterých sám není přesvědčen a jsou i proti jeho vlastní vůli a přesvědčení, naopak ctí ministra coby politika je za svá nařízení nést odpovědnost.

Je důležité zmínit, že v souvislosti s mocenskými zájmy stavů se knížata odmítala opírat o jejich pomoc, avšak útočiště a dobrou radu hledala u představitelů církve, diplomatů, měšťanů, právníků a v asijských zemích také vzdělaných literátů. Společným jmenovatelem těchto skupin je, že nemají zapotřebí narozdíl od stavů bojovat o moc a majetek, natož mít eminentní zájem o křeslo demagogického panovníka země.

Do moderní politiky patří zajisté také práce žurnalisty.⁹ Jedná se o jednu z cest k politické činnosti, avšak tuto lze shledat jako velmi nevděčnou. Žurnalista musí být stoprocentně zodpovědný za svou práci, jelikož veřejnosti podává obraz aktuální politické situace, a nemůže si tak dovolit šířit nepravdivé či zkreslené informace, které by měly za následek mystifikaci veřejnosti, v krajním případě její manipulaci. Především v dnešní době ovšem vliv médií v politickém prostředí roste a stává se nedílnou součástí této sféry. V souvislosti s politikou se moc médií pravděpodobně nejvíce projevuje při volbách, kdy se obyčejný občan stává aktivním politickým účastníkem, jelikož rozhoduje o podobě části či několika částí vládnoucího nebo zákonodárského aparátu své země na další volební období. Pokud se tento volič neřídí

⁹ WEBER, Max. *Politika jako povolání*. V Praze: Orbis, 1929, str. 45

při svém rozhodování například rodinnou tradicí nebo svým dlouhodobým přesvědčením o své volené politické straně, nastupují na scénu voličova rozhodování žurnalisté, kteří pak svými praktikami dokáží ať už chtěně, či nechtěně zvýšit preference té či oné strany nebo kandidáta.

A jak bychom mohli charakterizovat moderní politickou stranu? Mezi hlavní rysy patří například v mnoha zemích velmi častá nestabilita politických subjektů. Ať už se jedná o politické strany či volené kandidáty do parlamentu, kteří žijí „z politiky“ místo „pro politiku“. Je to naprostý opak systému, který byl praktikován v Anglii, kde se o vládu starali především právě majetní a ve společnosti velmi dobře postavení lidé, často aristokraté, kteří žili „pro politiku“. Avšak i zde v Anglii za doby Whigů a Toryů bylo možné na politice vydělat především jako agent, který zajišťoval čistotu voleb. Každý politik tak musel draze zaplatit, aby jeho volební kampaň byla schválena. Časem se tato pozice agenta stala velmi lukrativní. Právě v moderním demokratickém státě platí tzv. masové volební právo, kdy volit může každý bez rozdílu pohlaví, vzdělání nebo vyznání od určité věkové hranice. Minulost nám již ukázala, že taková masa lidí (plebiscit) funguje jako stroj, který při své nespokojenosti s politickou situací dokáže protlačit do čela vlády jednoho charismatického vůdce, s jehož plány a demagogickým programem se plně ztotožňují. To se však již mnohokrát ukázalo jako velice nebezpečné. Charakteristickým rysem takového vůdce je vždy „schopnost mluvit“. V praxi to znamená, že takový člověk naprosto skvěle ovládá demagogickou řeč, díky které posiluje svou pozici u svých přívrženců a voličů, a později díky především velmi emocionální složce svých projevů dostává na svou stranu další stoupence své ideologie. Příkladem takového systému plebiscitního diktátora, za kterým stojí široká masa jeho voličů, je anglický „stroj Caucus“¹⁰, ve kterém je parlament pouze instrumentem schvalujícím návrhy tohoto vůdce.

¹⁰ pozn.: **stroj Caucus:** „K získávání mas stalo se nezbytným vyvolati v život rozsáhlý aparát demokraticky vyhlízejících svazků, vytvořiti v každé městské čtvrti volební spolek, udržet provoz nepřetržitě v chodu, vše přísně zbyrokratisovat: zatím co přibývalo stálých placených úředníků, bylo nutno udělat z místních volebních komitét, v nichž bylo brzy organisováno asi 10 procent voličů, volené hlavní zprostředkovatele s kooptačním právem jako formální nositele stranické politiky.“

Zdroj: WEBER, Max. *Politika jako povolání*. V Praze: Orbis, 1929, str. 57

Podobně jako Caucus v Anglii se jevil také systém v USA, který je takřka stejný dodnes. Lid si zvolí svého vůdce – prezidenta, který svým rozhodováním v rámci svých kompetencí ve svém úřadě není nikterak omezován parlamentem. V USA se jedná se o tzv. spoil systém¹¹, kdy právě prezident, vláda a navíc senát nejsou závislí na poslanecké sněmovně. Součástí a zároveň také znakem tohoto spoil systému je silně kapitalistické organizování politických stran, jehož cílem je především silné politické postavení vybrané strany a její finanční zisk. Pro chod politické strany a její dosažení zmíněných cílů a zájmů měl nesmírně důležitou úlohu tzv. boss, který se staral především o finance a o vzestup strany na politickém poli. Ze zisku finančního i mocenského pak nejvíce profitoval on sám. Jednalo se vždy výhradně o člověka bez politického přesvědčení, bez zájmu „být vidět“. Pracoval výlučně v ústraní a zajímal ho vždy pouze byznys, nikoliv politická sláva. Po anglickém agentovi, jenž se staral o čistotu voleb, je to další z úkazů, jak žít z politiky, aniž se v ní viditelně angažovat. Příkladem práce takového „šedé eminence“ bylo dosazování schopných lidí bez většího vlivu a možností do vrcholné politiky. Důsledkem spoil systému se pak stala vláda takto dosazených politiků, u nichž se projevila notná dávka diletantství a vlastního prospěchářství bez zájmu na blaho lidu. Radikální změnu pak přinesla Civil Service Reforma, neboli dosazení úředníků se zájmem žít pro politiku, do důležitých politických pozic.¹²

Mentalita Němců, což je také autorova národnost, je známá svým smyslem pro přesnost, odbornost a pořádek. Není proto divu, že se dbalo především na odbornost a proškolenost úřednictva a ministerstva. Na druhou stranu měl poněkud omezenou moc parlament. Poslanci byli pouze politici z povolání, a pokud se stalo, že některý z nich nějakým způsobem vyčníval a měl ambice stát se lídrem, bylo mu to zamezeno ostatními. Zde se tedy žádný vůdce nezrodil.

¹¹ pozn.: **spoil systém** je využívání všech úřadů Unie pro přívržence vítězného kandidáta.

WEBER, Max. *Politika jako povolání*. V Praze: Orbis, 1929, str. 61

¹² pozn.: **Civil Service Reforma** je reforma veřejné správy ve smyslu nahrazení úředníků diletantů, dosazovaných podle politického klíče, odbornými vzdělanými úředníky. Prvním krokem k této reformě byl tzv. Pendletonův zákon z r. 1883, který vyžadoval alespoň pro některé úřady odbornou kvalifikaci.

WEBER, Max. *Politika jako povolání*. V Praze: Orbis, 1929, str. 35 – poznámka překladatele

K tomu, aby mohlo dojít k panství výhradně jednoho vůdce, musí se duchovně zproletarizovat jeho přívrženci, což v praxi znamená naprostou oddanost, poslušnost a důvěru vůdci. Tento plebiscitní „stroj“ pak představuje jakési zrcadlo pro vůdce, zda vše, co dělá, prospívá lidu. Jedná se tedy o jakousi formu demokracie, ve které je vůdce v čele lidu, ke kterému má jistou odpovědnost. Druhou možností pak je demokracie politiků „z povolání“. Pro přesnost budu citovat autora: *„Politikem z povolání žijícím z politiky může být buď čistý „obročník“, nebo placený „úředník“. Bere své příjmy z poplatků a úplat za určité výkony – zpropitné a úplatky jsou jen nepravdělným a formálně ilegálním druhem této kategorie důchodů – nebo dostává pevný deputát v naturáliích, či peněžitý plat, a nebo obojí zároveň.“*¹³

Jaké jsou vůbec ty klíčové vlastnosti správného politika? S odkazem na autora musíme vyjmenovat tři – náruživost, odpovědnost a prozíravost.¹⁴ Náruživost s prozíravostí vidí Weber jako ty nejdůležitější vlastnosti dobrého politika, jelikož náruživost pro věci politické odvádí od prospěchářství a žití „z politiky“ a prozíravostí krotí politik ješitnost, která může být spojena právě s náruživostí. Ješitnost pak svádí k nevěcnosti a právě k vlastnímu prospěchářství a v neposlední řadě také k prázdnému chvástání bez jakéhokoli účelu, což je opět příznačné pro některé politické projevy v dnešní době. Od veškerého politikova jednání a počínání je vždy očekávána dobrá víra ve změnu, která prospěje napříč celé společnosti.

Často býváme svědky nadutého chování politiků po téměř jakémkoliv jejich činu nebo rozhodnutí. Prakticky vždy se pak takovýto politik schovává za jakýsi etický kodex, kdy tvrdí, že jednal správně proti tomu špatnému či nebylo jiné eticky správné možnosti. Jedná se však o určitý projev ješitnosti, která způsobuje, že se politik není schopen k danému problému a následkům svému rozhodnutí postavit čelem a bez ohledu na výsledek jeho jednání nebo rozhodnutí (výhra či prohra) nezaujme věcný postoj.

Základní rozdíl mezi politikou a etikou není v cíli, který obě vědy mají, avšak ve způsobu, jak tohoto cíle dosáhnout. Jak politika, tak etika jednají na základě dobré víry, rozkol však nastává ve chvíli, kdy se u politiky začnou projevovat sklony k instrumentálnímu rozumu, aneb „účel světí prostředky“. A právě zde dochází

¹³ WEBER, Max. *Politika jako povolání*. V Praze: Orbis, 1929, str. 33

¹⁴ WEBER, Max. *Politika jako povolání*. V Praze: Orbis, 1929, str. 70

k rozhodujícímu bodu, kdy se jednání ocitá pod dvěma hodnotícími měřítky. Je totiž rozdílné jednání podle smýšlení a jednání podle odpovědnosti. Politikové či vojevůdci se v drtivé většině případů vyznačují právě tím, že jednají podle smýšlení, což pak v praxi znamená, že jednají za nějakým účelem bez ohledu následky svého počínání. Jen prostě jednají ve jménu „dobré víry“ či „dobrého úmyslu“ v souladu se zákonem, což ještě bývá v krajních případech podpořeno legitimním násilím, o kterém jsem se již zmínil. Takovým transparentním příkladem je válka a poslední krvavý útok, který má konečně nastolit mír a dobro. Pojem dobra nám však v kontrastu se způsobem jeho docílení musí přijít přinejmenším dosti relativní. Samotný vůdce na takovéto plošné zavedení spravedlnosti a pokoje pochopitelně stačit nemůže, proto mu logicky pomáhá řada přívrženců, kteří mají dva motivy k tomu, aby se na něčem takovém podíleli, a sice motiv vnitřní, např. touha po pomstě, a motiv vnější, který představuje mimo jiné touha po kořisti a vlastním prospěchu.

Ve svém civilním životě zodpovídáme za své činy a v politickém životě tomu není jinak. Ideální člověk předurčený stát se politikem je ten, který se se svým názorem umí postavit všem ostatním. Správný politik by měl usilovat o nemožné, aby dosáhl možného, a to způsobem, za jehož následky se nebude muset bát nést odpovědnost.

1.3.3. Chápající sociologie Maxe Webera

Na úvod bych chtěl přiblížit záměr sociologie Maxe Webera, jenž je popsán v úvodu této knihy *K metodologii sociálních věd*. Weberovi šlo především o syntézu metodologických prvků sociologického poznání za účelem centralizace nejrůznějších názorů a tezí, což mělo mít za následek reflexi epochy lidstva. Pokoušel se o spojení transcendentalismu, zastoupené Kantovým apriorním myšlením, kdy již v naší mysli jsou určité předobrazy a vzorce našeho uvažování a smýšlení, svázanou s historicismem. Podle Webera je naprosto iracionální, pokud považujeme lidské pohnutky a dění okolo nás jako určitou rozmanitost, jelikož vše je součástí jednotného hodnotového systému.

M. Weber tvrdí, že lidské chování probíhá v určitých souvislostech, které musíme prostřednictvím chápající sociologie pochopit. Pro pochopení chování jedince musíme právě chápat konstelaci motivů, z nichž však ten nejviditelnější nemusí být

zákonitě tím hlavním důvodem lidského jednání v dané situaci. Což v praxi znamená, že zdaleka ne vždy je vnější projev člověka (jeho konání) výsledkem jeho vlastního vnitřního rozhodnutí. Nezřídka je člověk ovlivněn ať již přímo, či nepřímo vnějšími vlivy. Ale o tom později. Nyní bych se rád zaměřil na metodu, kterou považuje Weber za stěžejní pro zjištění chování člověka zejména ve vztahu k ostatním. Nazval ji účelově-racionální interpretací lidského jednání.¹⁵ Tato interpretace pak vychází ze dvou zdrojů, a sice ze subjektivně adekvátních prostředků, které si můžeme představit jako naše vnitřně dané hodnoty, na základě kterých pak uvnitř nás vznikají subjektivně určené cíle, ke kterým pak naše sociální konání směřuje. V metodě chápané sociologie Weber vidí ideální způsob racionálně-pragmatického zdůvodnění chování, které vychází přímo ze subjektu ven.¹⁶ Jinými slovy, naše konání se řídí vnitřními pohnutkami a vnitřně danou strukturou hodnot.

Člověk není naprogramovaný stroj, tudíž se mnohdy mezi vlivy ovlivňující naše konání objeví rovněž iracionální aspekty, jako například vztek, žárlivost či pýcha nebo závist. Tyto psychické projevy mají za následek, že jednání pak nemůže být hodnoceno objektivně, jelikož na naše subjektivní rozhodování, jak se v té či oné situaci zachovat, působí kladné nebo záporné emoce.

Chápaná sociologie však není psychologie.¹⁷ Zkoumá především čistě racionální důvody lidského chování s ohledem na jeho účel neboli již zmíněné účelově-racionální chování. Iracionální důvody pak bereme v potaz, pokud jedinec jednal například v afektu, lidově řečeno nebyl zcela „při smyslech“.

Maxe Webera, jakožto slavného sociologa, lidské jednání nezajímá ani tak z etického hlediska, jako spíše právě z pohledu sociální interakce. Proto spojuje účelovou racionalitu s racionalitou správnosti.¹⁸ Racionalita správnosti pak nemá znamenat správnost po stránce etické, avšak má nám ukázat, co je v dané společnosti

¹⁵ WEBER, Max. *K metodológii sociálnych vied*. M. Weber; [z nemeckého originálu preložil Ladislav Kiczko ; zostavil a predslov napísal František Novosad]. 1. vyd. Bratislava: Pravda, 1983. str. 114

¹⁶ WEBER, Max. *K metodológii sociálnych vied*. M. Weber; [z nemeckého originálu preložil Ladislav Kiczko ; zostavil a predslov napísal František Novosad]. 1. vyd. Bratislava: Pravda, 1983. str. 115

¹⁷ WEBER, Max. *K metodológii sociálnych vied*. M. Weber; [z nemeckého originálu preložil Ladislav Kiczko ; zostavil a predslov napísal František Novosad]. 1. vyd. Bratislava: Pravda, 1983. str. 118

¹⁸ WEBER, Max. *K metodológii sociálnych vied*. M. Weber; [z nemeckého originálu preložil Ladislav Kiczko ; zostavil a predslov napísal František Novosad]. 1. vyd. Bratislava: Pravda, 1983. str. 119

standardní a očekávané. Racionalitu správnosti si můžeme představit jako určitou síť, ve které se všichni pohybujeme. Tato síť vznikla ustálením způsobů a výsledků jednání ve společnosti dle našeho subjektivního očekávání. Jinak řečeno, máme vytyčený cíl našeho konání, kterého se snažíme dosáhnout určitým způsobem, jenž přizpůsobíme námi očekávané reakci od druhých lidí. Pokud reakce splní naše očekávání, vzniká postupně stabilizovaná síť sdílených hodnot ve společnosti. V tomto procesu vychází cíl i očekávání člověka čistě z něj, jakožto subjektu. Později však racionalitu správnosti neboli subjektivní očekávání správné reakce druhého, nahradil Max Horkheimer instrumentálním rozumem, který funguje jako univerzální soubor očekávání a reakcí této společnosti jako celku. Instrumentální rozum se tak v žádném případě neřídí naší vlastní subjektivní racionalitou.

I náboženská víra může být projevem účelovo-racionálního chování, pokud má tato víra nějaký konkrétní smysl a směr, jinými slovy je to víra „v něco“.¹⁹ Například proto, aby bylo dosaženo vykoupení, je nutné podřídit naše chování askezi a zaměřit se prioritně na konání dobrých skutků. Zdánlivě iracionální projevy vedoucí ke zdánlivě iracionálním cílům však dnes mají takřka racionální charakter a platí za tradiční náboženská dogmata, což platí veskrze pro všechna vyznání.

Jak jsem již zmínil, účelově-racionální jednání lze aplikovat jen v pospolitě společnosti, ve které jsou zavedeny pořádky právě na základě účelově-racionálních důvodů se zřetelem na očekávané důsledky konání ostatních osob. Zpravidla se snažíme jednat v souladu s tímto zavedeným pořádkem, avšak Weber přináší i druhou formu účelově-racionálního konání.²⁰ Velmi zjednodušeně řečeno jde o zneužití systému v tomto pořádku, kdy znalec tohoto pořádku ví, jaká bude na jeho určitý podnět (jednání nebo čin) reakce. Rozdíl nastává ve chvíli, kdy se neztotožňuje způsob jednání se subjektivním úmyslem a cílem tohoto konání. Například zloděj udělá vše tak, jak by se od spořádaného občana očekávalo, a sám ví, že při takto nenápadném a naprosto standardním jednání může očekávat od ostatních potřebnou reakci k tomu, aby dosáhl cíle, který právě společností sdíleným hodnotám neodpovídá a velmi často se jedná o sociálně-patologický jev. Nyní si řekněme, za

¹⁹ WEBER, Max. *K metodologii sociálních vied*. M. Weber; [z nemeckého originálu preložil Ladislav Kiczko ; zostavil a predslov napísal František Novosad]. 1. vyd. Bratislava: Pravda, 1983. str. 123

²⁰ WEBER, Max. *K metodologii sociálních vied*. M. Weber; [z nemeckého originálu preložil Ladislav Kiczko ; zostavil a predslov napísal František Novosad]. 1. vyd. Bratislava: Pravda, 1983. str. 131

jakých okolností lze takto jednat.²¹ V první řadě tento jednotlivec s úmyslem porušit daný pořádek očekává od jiných zespolečenštěných osob, že považují tento pořádek za stěžejní vodítko svého chování. V druhé řadě pak toto očekávání chování ostatních vznikne ve chvíli, kdy známe možnosti, stereotypy a návyky chování ostatních zúčastněných osob. Tedy jinými slovy takovýto jedinec musí očekávat, že lidé okolo něj se daným pořádkem řídí a je pro jejich konání klíčovým vodítkem a zároveň musí znát myšlení ostatních a především pak jejich reakce na určité podněty.

Na závěr se podívejme na srovnání Maxe Webera a Maxe Horkheimera s ohledem na jejich chápání chování druhých lidí. Pohled Maxe Webera na účelově-rationální chování člověka je veskrze kladný. Je tomu tak zejména proto, jelikož Weber vidí u účelově-rationálního jednání člověka jistou správnost jeho počínání vzhledem k tomu, zda je takové počínání očekáváno od dané společnosti či komunity. Max Horkheimer, o kterém ještě bude řeč, byl silně ovlivněn nucenou emigrací do USA v souvislosti s druhou světovou válkou. Při jeho pobytu na americkém kontinentě se právě zde velmi masivně rozvíjel zábavní průmysl a s tím spojená masová kultura. Masová kultura nám vytváří imaginární svět hodnot, které pak ovlivňují naše subjektivní rozhodování. Podobně funguje také masová výroba. Firmy se snaží prodat co nejvíce produktů na základě marketingu, který určitou formou útočí na náš základní pud. Pud sebezáchovy. Je silně ovlivňováno lidské subjektivní myšlení, které je postupně nahrazováno jednotným instrumentálním rozumem. Pokud se budu v této problematice orientovat na naši domovinu, mohli bychom se sami sebe tázat, zda je více nesvobodné nemít možnost koupit nedostatkové zboží během socialismu nebo být prakticky nucen neustále něco kupovat s tím, že si ani nepřipouštím přebytek, který mám.

²¹ WEBER, Max. *K metodológii sociálnych vied*. M. Weber; [z nemeckého originálu preložil Ladislav Kiczko ; zostavil a predslov napísal František Novosad]. 1. vyd. Bratislava: Pravda, 1983. str. 132

2. Pohled Frankfurtské školy na osvícenství

2.1. Charakteristika Frankfurtské školy

Pokud chceme vymezit základní charakteristiku této filozofické školy, musíme říci, že Frankfurtská škola byl spolek sociologů a filozofů, kteří se orientovali na německou klasickou filozofickou tradici. Své myšlenky čerpali od autorů, jako byl Friedrich Nietzsche, Karl Marx, Immanuel Kant či Sigmund Freud. Smysl jejich učení spočíval v kritické teorii společnosti. Za jakéhosi vůdce této školy je

Obrázek 2: Dva nejvýznamnější představitelé Frankfurtské školy Max Horkheimer (vlevo) a Theodor W. Adorno při setkání v roce 1964

považován Max Horkheimer, kolem kterého se vytvořil tento badatelský spolek. Mezi další členy Frankfurtské školy pak patřil Theodor W. Adorno, Herbert Marcuse, Erich Fromm, Friedrich Pollock, někdy také Walter Benjamin a Jürgen Habermas.

Počátky této školy se datují až do roku 1929, kdy vznikl Ústav pro sociální výzkum při frankfurtské univerzitě. Roku 1930 se do čela Frankfurtské školy dostává již zmiňovaný sociolog Max Horkheimer. Zanedlouho poté začíná Evropou obcházet stín fašismu, a tak se spolek postupně přes Ženevu a Paříž dostává do New Yorku. Zde škola funguje pod záštitou Columbia University. Prvotním cílem školy bylo najít pojitko mezi filozofií a vědou, což by poté vedlo k lepší návaznosti empirických faktů na teoretická tvrzení filozofů, a dále pak kritika soudobé společnosti, což má vést k uvědomění si kritického rozumu.

V roce 1944 je poprvé publikována esej *Dialektika osvícenství* (*Dialektik der Aufklärung*), kterou Max Horkheimer vytvořil ve spolupráci s další významnou osobností Frankfurtské školy Theodorem W. Adornem. Jedná se o stěžejní a klíčové dílo své doby, v němž jsou definovány osvícenské myšlenky jako podklad pro fašistickou ideologii. Objevuje se zde i kritika osvícenské racionality, jejíž touha po vědění se v době fašismus zvrhne v čistou touhu po moci a panství. Tuto panskou touhu nazývá jako *instrumentální rozum*, který se komplexně projevuje především v moderní společnosti. Vůbec téma *instrumentální rozum* se stalo pro tuto školu takřka stěžejním. Jedná se o velmi nadčasové téma pro naši společnost.

Počátkem padesátých let dvacátého století se část členů Frankfurtské školy v čele s Horkheimerem vrací zpět do Německa. Erich Fromm, Herbert Marcuse a Leo Lowenthal zůstali v USA. V roce 1953 vzniká Ústav pro sociální výzkum ve Frankfurtu nad Mohanem znovu.²²

2.2. Dialektika osvícenství

Jak jsem již zmínil, představitelé Frankfurtské školy tvořili svá díla především během druhé světové války a jejich pohled na osvícenství je tak, například v porovnání s osvícenskými představami Immanuela Kanta, značně kritický. Zejména Adornův, jehož dílo *Dialektika osvícenství*, jež bylo vydáno v roce 1947, mi pak posloužilo jako stěžejní materiál k posouzení pohledu této filozofické školy na osvícenství, jakožto klíčového myšlenkového převratu pro moderní společnost

2.2.1. Komentáře k osvícenské společnosti

Pokud bychom hovořili o revolucích, díky kterým se změnilo uspořádání Evropy, můžeme jmenovat například Velkou francouzskou revoluci. Jestliže mluvíme o stěžejním myšlenkovém převratu, nelze říci nic jiného než osvícenství. Jeho hlavním programem a náplní bylo takzvané „odkouzlení světa“, což je termín, který použil poprvé Max Weber²³ a je úzce spjat se sekularizací v 19. století. Jedná se o zbavení

²² Informace k Frankfurtské škole čerpány z: Frankfurtská škola [online]. [cit. 2013-12-08]. Dostupné z: http://freegan.webovastranka.cz/wiki/1239/896_Frankfurtsk%C3%A1_%C5%A1kola

²³ V sociologii se termín „**odkouzlení světa**“ (francouzsky Désenchantement du monde, anglicky Disenchantment of the world) používá při popisu proměny tradiční západní společnosti v moderní s nástupem osvícenství a vědecké revoluce vrcholící na konci 18. století. V podstatě je tak odkouzlení světa výsledkem racionálního zdůvodňování přírodních i společenských jevů. Jako první tento termín použil na konci 18. století Friedrich Schiller. Na sklonku 19. století termín upravil a přepracoval sociolog Max Weber, zasadil jej do sociologického kontextu rámci svých studií sociologie náboženství. zdroj: Wikipedie: Otevřená encyklopedie: Odkouzlení světa [online]. c2013 [citováno 9. 12. 2013].

Dostupný z WWW:

<http://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Odkouzlen%C3%AD_sv%C4%9Bta&oldid=10234380>

světa mytických pravd a veškeré představy nahradit věděním. Naprosto odmítá jakoukoliv pochybnost, což zbavuje přírodu jejích kouzel a snaží se ji opanovat. Klade důraz na racionalitu, logiku a, jak již bylo zmíněno, panství nad přírodou. Lidé se chtějí od přírody naučit, jak jí využívat, a tím nad ní získávat moc. Žádné poznání nemá být obestřeno tajemstvím, což popírá jakýkoliv animismus. Je to pouze hmota, která nemá žádné vnitřní síly a skryté vlastnosti. Vše, co člověk pozná, musí být nějakým způsobem užitečné a prospěšné pro lidstvo a musí sloužit k panství nad přírodou. Ideálem osvícenství je systém, z něhož vychází všechny entity na tomto světě. Hlavním hnacím motorem tohoto systému je číslo a vše, co se nedá vyjádřit číselně, je pouhé zdání, které je připisováno básnictví.²⁴ Pro osvícenství jsou tak důležité pojmy jako například poloha, fakta nebo hmota či počet. Tento pozitivistický přístup osvícenství je tak stěžejní pro vznik vědy.

Tím, že člověk dosáhne moci nad přírodou, se jí odcizuje. Naprostá ignorace všech animálních projevů ostatních věcí kolem nás, která se tolik projevuje v dnešní době, má tedy nepochybně své kořeny v období, ve kterém se zrodil tento myšlenkový proud. Měřítka hodnoty věci se tak pouze omezilo na měřítko užitečnosti pro lidské pokolení. Tato fakta vytvořila určitý základ myšlení dnešní společnosti a rysy jejího chování. Absolutně materialistický přístup ke všemu s vědeckým podtextem. Osvícenství odmítá mytickou osudovost, ve které má vše nějakou příčinu, jež má podobu odplaty a odvíjí se od našeho chování. Můžeme zde hovořit o fenoménu akce a reakce. Dle osvícenců jsou fakta, která nám vyplynou z určité situace, prakticky nicotná. Vše, co se už jednou stalo, se stane znovu, a to se metodicky opakuje v již zmíněném systému tohoto světa. Vše, co by se mohlo tomuto systému vymykát, je okamžitě degradováno.

Kvality člověka a jeho obrazotvornost nejsou v moderním světě tím hlavním objektem zájmu. Vše se omezilo zejména na hodnotu jedince člověka na trhu práce. Naše vlastní Já musí zákonitě splynout v davu, jelikož společnost má před jednotlivcem přednost. Zde vidíme prvotní myšlenkové zdroje pro ideologie z první poloviny dvacátého století, zvláště pak nacismus, který se osvícenstvím poměrně zásadním způsobem inspiroval. Byl to jakýsi absolutní vrchol těchto myšlenek v praxi. Praxi, ze které se lidstvo stále nepoučilo.

Na základě vědeckého a technického pokroku v 18. století se mohl tento myšlenkový proud plně rozvinout. Právě v podobě nových technologií a vědeckých pokusů dostali osvícenští myslitelé do rukou silné argumenty, proč ze světa vymýtit duchovno, a také myšlenku, jakým směrem by se měla uchylovat moderní společnost, co se týče jejího uspořádání a dělby práce.

Vše, co bylo neznámé nebo nepoznatelné, bylo v nejranějších stadiích lidstva známé jako mana. Bylo to vše, co přesahuje naši zkušenost. A to bylo pro osvícenství naprosto nepřijatelné.²⁵ V minulosti se člověk mnoha jevů bál a přisuzoval je především bohům. Postupně však (člověk) přicházel na to, že tohoto strachu se zbaví jen tehdy, pokud racionálním způsobem přijde na to, co tyto jevy způsobuje, a vše si bude moci racionálně odůvodnit. Byl to jakýsi zradikalizovaný mytický strach z něčeho neznámého. Vůbec nic nesmí být mimo naše poznání a chápání, už jen takováto představa je zdrojem tohoto strachu.

Co je však u mytického a osvícenského člověka společné, je dualismus hodnot. Tzn. vše na světě má svůj protiklad. Jako dvě strany rovnice. Šťěstí proti neštěstí, spravedlnost proti nespravedlnosti, krása proti ošklivosti. Tím, jak je příroda postupně demaskována, roste míra kontroly nad lidmi. Osvícenství a racionální pokrok jsou dnes již přijímány bez pochyb či otázek po jejím účelu a konsekvencích. Pokrok ve vědě a technologiích si přece nežadá i racionalizaci všech procesů a společenských vztahů. Odstup od přírody nás zbavuje schopnosti bezprostředně jí porozumět.

Připodobnění starých mýtů k osvícenství můžeme najít v Homérově díle *Odyseia*. Paradoxně se nakonec staly hlavním nepřítelem osvícenství. V tomto starořeckém mýtu nachází mnoho paralel k výkladu racionální společnosti: Boj s klamavými Sirénami (znázorňující animistické touhy nevědomosti), jež mámi samotné trosečníky a přivádějí je do života ve faleši a zapomnění. Vítězství v kolektivu. Ponížení slasti na animální úroveň skrze postavu Kirké apod. Zajímavou Adornovou poznámkou je, že Kirké nám zde připomíná přetrvávající spojení žen s přírodou.²⁶ Tento neustálý rozpor, který vede racionalismus s přírodou,

²⁵ ADORNO, Theodor W a Max HORKHEIMER. *Dialektika osvícenství: filosofické fragmenty*. Vyd. 1. Praha: OIKOYMENH, 2009, str. 27, ISBN 978-80-7298-267-7

²⁶ ADORNO, Theodor W a Max HORKHEIMER. *Dialektika osvícenství: filosofické fragmenty*. Vyd. 1. Praha: OIKOYMENH, 2009, str. 76-77, ISBN 978-80-7298-267-7

je v této oblasti překonán manželstvím, díky němuž žena (resp. přírodní síly) ztrácí svou rozhodující moc a samostatnost, kterou přebírá muž (symbol logiky a civilizovaného jednání).

V době osvícenství tedy, jak již bylo řečeno, došlo k naprostému odduševnění všeho, proto se zbytečným vlastně stalo i umění. Antiteze umění a vědy sice tyto dvě instituce od sebe odděluje, avšak postupně do sebe navzájem přechází. Z umění se prakticky stává nástroj, jak zobrazovat techniky pozitivistické vědy. Jinak má umění samo o sobě prakticky nulovou hodnotu. Už Platón v období antiky odsuzuje básnictví, jakožto bezcennou věc, která nikdy nevyhrála žádnou válku ani neučinila žádný objev. Umění je přirovnáváno ke kouzelnictví, které má rovněž svá vlastní pravidla a žije defacto ve svém vlastním světě, vytrženo z kontextu reality.²⁷ V uměleckém díle je tak cosi duchovního, něco jako projev mana. To mohlo mít za následek ten fakt, že umění mělo hodnotu absolutní, což inspirovalo filozofii, která pak upřednostňovala umění před pojmovým poznáním. Například německý filozof Friedrich Schelling tvrdí: „Umění nastupuje tam, kde vědění nechá lid na holičkách. Je předobrazem vědy a tam, kde je umění, má věda teprve přijít.“²⁸

Před vznikem osvícenství bývalo zvykem respektovat a ctít veškeré symboly, které měly určitou hodnotu absolutního zákona, který určoval, jak se chovat. Porušení těchto symbolů se rovnalo zavržení dotyčného. Symboly měly hodnotu fetiše. Do všech věcí bylo dosazováno mana a vyžadováno jeho uctívání.

Jak již bylo zmíněno, za vznikem osvícenství ve velké míře stál zrod vědy a příliv nových myšlenek. Dále pak také musíme znát historické události té doby, které na osvícenství měly rozhodně nemalý vliv. Zejména náboženská reformace, která způsobila především ve střední Evropě takový zmatek, že tak připravila výživnou půdu pro popírání veškerého animismu a nevědecky podložených teorií. Pokud bychom se měli bavit o odnábožštění společnosti (neboli sekularizaci), musíme pak nutně zmínit právě osvícenství jako jeden z hlavních důvodů pro tuto skutečnost. Jestliže dnes dochází k odlivu věřících v kostelích, i zde lze hledat prapočátek tohoto

²⁷ ADORNO, Theodor W a Max HORKHEIMER. *Dialektika osvícenství: filosofické fragmenty*. Vyd. 1. Praha: OIKOYMENH, 2009, str. 31, ISBN 978-80-7298-267-7

²⁸ ADORNO, Theodor W a Max HORKHEIMER. *Dialektika osvícenství: filosofické fragmenty*. Vyd. 1. Praha: OIKOYMENH, 2009, str. 31, ISBN 978-80-7298-267-7

faktu. Dějiny jsou spojená nádoba a vše má vnitřní souvislosti. Lidé se ptají po jistotách a ty jim dle jejich názoru Bůh nezaručí, kdežto věda a její teorie ano. Ve znamení hledání jistot byla již renesance, avšak tyto snahy vyvrcholily až v osvícenství. Vytvořil se tak úplně nový prostor pro bádání, který nebyl žádným způsobem rušen nejrůznějšími náboženskými dogmaty, od kterých se osvícenství distancovalo. Lidstvo se postupně Boha a jeho zloby bát přestalo. Zejména vzdělanější vrstvy lidí už si nevykládaly například nemoc někoho blízkého či špatnou úrodu jako boží trest. Tento fakt má v mnohém negativní dopady na lidskou morálku. Lidé tak nad sebou nemají jakýsi bič, kterého by se báli, aniž by se jednalo o pozemskou formu trestu, jako například veřejné zostuzení, vězení či popravu. Dříve se lidé báli zatracení Bohem. Toho, že po jejich pozemské cestě nebude pro ně místo v božím království. Prakticky vymýcením duchovna lidé začali respektovat pouze světská pravidla a zákony. Nebyl důvod dodržovat desatero božích přikázání, jestliže byla popírána moc Boha na naše jednání. Naše činy se podřizují, jak již bylo zmíněno, jen světským trestům a pokud z nich strach nemám a nemám ani pochybnosti o moralitě svého chování, pak jsou pro mě výčitky svědomí, neboli „hlas duše“ naprosto neznámou věcí.

Rozvoj vědy rozhodně nepřinesl pouze pozitivní dopady na lidstvo. Musíme si uvědomit, jak nás dnes technika a věda svým způsobem omezují. Jsme opravdu svobodnějšími a lepšími lidmi než naši předci, kteří rozvoj vědy a dnešní technologie nezažili? Ano, díky technice se nám teď podaří daleko více věcí než našim dávným předkům. Můžeme naprosto bezproblémově komunikovat s celým světem, pohodlně cestovat či během pár dní vyléčit dříve smrtelné choroby. To všechno jsou výdobytky dnešní doby, za které můžeme děkovat i osvícenství, jenomže i tyto vymoženosti mohou být dvojsečnou zbraní. Díky komunikaci přes sociální sítě mohu komunikovat s člověkem na druhé straně planety, sdílet a komentovat řadu odkazů a informací, ale těžký je potom návrat do reality a komunikace „face to face“ s někým z blízkého okolí. Jak málo času nám potom zbývá na naše blízké. Věnujeme se virtuálnímu světu, zatímco nám venku utíká ten opravdový. Říkáme, že pracujeme, a přitom mnohdy počítač zrovna využíváme k naprosto zbytečným věcem. Činnost a existence chemického průmyslu je dalším z řady problematických výdobytků „osvíceného“ stylu dnešního světa. Jak již bylo zmíněno, dnešní medicína díky chemickému průmyslu umí dělat zázraky. Ovšem i zde se ukazuje, jak vše má svůj rub a líc. Zneužití

chemie je jeden z největších problémů moderních dějin. Mluvit můžeme jak o velkých hrozbách jako například jaderné útoky, ale pokračovat můžeme přes nejrůznější typy přípravků proti zemědělským škůdcům až po nejrůznější typy drog, které pak ruínují lidské životy. Samostatnou kapitolou nebezpečnosti vědy je pak rychlý vývoj ničivosti zbraní.

Pokud bych měl hodnotit dnešní společnost, která se takto rozvinula právě od dob osvícenství, mohl bych si vypomoci následujícími myšlenkami, které dnešní soužití lidí velmi výstižně charakterizují. Inspiraci jsem čerpal na jednom internetovém blogu:

„Sedm hříchů dnešní společnosti:

- *politika bez zásad*
- *bohatství bez práce*
- *požitek bez morálky*
- *vědomosti bez charakteru*
- *obchod bez etiky*
- *věda bez lidskosti*
- *náboženství bez obětí*

Lidé obrátili naruby sedm hlavních hříchů a vyhlásili je za ctnosti:

- *pýchu nazvali zdravým sebevědomím*
- *lakomství zákonem ekonomiky*
- *smilstvo zdravým biologickým instinktem*
- *nestřídmost vyšší životní úrovní*
- *surovost, závist a nenávisť bojem o spravedlnost a politickou svobodu*
- *hněv rozhořčením nad názory druhých*
- *a lenost nazvali filozofickým postojem*

Výsledek ?

- *máme větší domy, ale menší rodiny*
- *kupujeme víc, těšíme se z toho méně*
- *znásobili jsme náš majetek, ale zredukovali naše hodnoty*
- *máme více titulů, ale méně zdravého rozumu*
- *máme více druhů jídla, ale méně výživy*
- *rozbili jsme atom, ale ne naše předsudky*
- *přes internet komunikujeme s celým světem, ale přestáváme komunikovat s lidmi v naší blízkosti...*²⁹

Je zřejmé, že se nejedná o žádný vědecký text, nicméně na těchto moudrech mě zaujala jejich výstižnost. To, jakým způsobem popisují dnešní společnost plnou paradoxů.

²⁹ Sedm hříchů dnešní společnosti [online]. [cit. 2013-12-08]. Dostupné z: <https://hesa.signaly.cz/1110/sedm-hrichu-dnesni-spolecnosti-k>

2.2.2. Komentáře k osvícenskému ideálu člověka

Opět se musím vrátit k otázce, zda je člověk charakterově a morálně lepší v moderních dějinách po rozmachu osvícenství, či před osvícenskou dobou. V návaznosti na vznik a vývoj vědy se svět stává velmi zhýčkaným novými technologiemi, které nám mají usnadnit život. Toto usnadnění nám však často přináší spíše tendenci si věci zjednodušovat, což v konečném zúčtování pak má za následek naší pohodlnost. Téměř vše se dá dnes vyřešit přes internet. Během pár vteřin tak mohu napravit to, co jsem doted' neudělal a téměř promeškal. Ve výsledku pak ve společnosti obecně ubývá spolehlivost a odpovědnost za naše činy. Na schůzce nejsem včas, nicméně přes telefon se s dotyčným dá přece během chvíle domluvit na přeložení termínu. Do obchodu s potravinami nemusím chodit, veškeré zboží si objednáám během chvíle přes internet. Děti nepotřebují navazovat kontakt s okolím a potenciálními novými přáteli při odpoledních hrách v parku, stačí jim k tomu pár kroků na sociálních sítích a za pár chvil mají stovky nových přátel po celém světě.

Po staletí se formuje jakýsi ideál člověka. Takovýto ideál pro osvícence byl člověk sebejistý, nezávislý na přírodě a duchovnu. Člověk cílevědomý, který jedná prakticky vždy jen racionálně a bez emocí. Tento ideál člověka se dochoval prakticky do dnešních dní. Jisté velmi radikální úpravy prodělal tento vzor člověka během nacismu, požadavky byly více kladeny také na vzhled (árijská rasa), člověk by měl být naprosto chladnokrevný a měl by nenávidět ostatní rasy. Dnešní požadavky na úspěšného člověka se týkají především jeho psychické odolnosti proti nepříznivým vlivům, jako je například stres. Jedinec, který se dokáže nejrychleji zorientovat na finančním trhu a dokáže využít všechny možné prostředky k tomu, aby dosáhl svého úspěchu, je právě pro tuto společnost nezbytný a velmi ceněný. Měřítkem úspěchu a významnosti člověka je hodnota majetku, moc ovládat druhé lidi a v neposlední řadě výše finančních příjmů. Lidská čest a jiné podobné hodnoty jsou dnes „na druhé koleji“.

Dokud se člověk ještě obracel k duchovnu, mnoho věcí a situací tolik neřešil, jelikož věděl, že se s tím prakticky nedá nic dělat, a obracel se tak k Bohu se svou modlitbou o to, aby alespoň zčásti bylo dosaženo jeho potřeb či pro něj příznivého výsledku dané krizové situace. Po osvícenském převratu v myšlení se člověk snaží spoléhat pouze sám na sebe či pomoc druhých a Boha ze svého života postupně

vytlačil. V důsledku rozvoje vědy se pro něj stal jaksi nadbytečným. Obrací se pouze ke svým schopnostem, věří sám v sebe a technologie, které má k dispozici. Je sám svým pánem a je pro něj naprosto nepřipustné ohlížet se na boží záměry s jeho osobou či fatalitu jeho jednání s ohledem na důsledky pro ostatní, natož důsledky pro jeho duši a účast na božím království, o kterém se píše v Bibli.

2.2.3. Klíčový pojem – panství rozumu (*Herrschaft der Vernunft*)

Velkou silou panství³⁰ rozumu je, že dokáže být sjednocujícím prvkem společnosti. Přináší mu tak sílu a soudržnost. Jedná se o jednotu kolektivu, která drží hrdě svou moc nad jednotlivcem. Dělbá práce pak v panství slouží jako nástroj k udržení tohoto stavu. Panství má projev jako něco naprosto obecného a absolutního vůči jednotlivci. Tato síla postupně naprosto vymýtila ideje, které posilovaly moc jazyka ve společnosti. Dále se osvícenství podařilo naprosto zničit symboly, ale také obecné pojmy, které jsou považovány za jejich nástupce. Pro osvícenství jsou naprosto nepřipustná prázdná bezobsažná slova, která jsou vlastními jmény. Jedná se totiž opět o symbol, který byl pro osvícence naprosto zbytečnou věcí. Jedinou společenskou komunitou, která dbá na spojení slova s entitou, je židovství, které nedovoluje vyřčení slova Bůh. Metodou osvícenství, jak se ubránit návratu mytického je, že absolutně veškeré dění analyzuje a rozkládá na prvky s předpokladem, že celý proces je již rozhodnut. Právě matematizováním faktů dochází k odmytizování. V době osvícenství se také matematika stává autonomní vědou. Opět se zde potvrzuje, jak důležité je v osvícenství systematizování veškerých faktů. Nic se neděje nahodile a iracionálně, vše má svůj smysl a své místo v systematicky členěném kolektivu. Positivismus se stal hlavním myšlenkovým proudem pro osvícence. Nemá však ani sklony k ateismu, jelikož si otázku víry ve své podstatě vůbec nemůže klást. Je to naprosto bezpředmětné. Podle pozitivismu nemá náboženství ani umění prakticky žádnou kognitivní hodnotu. Člověk by při přemýšlení a určité tvorbě měl pouze třídit

³⁰ „Panství vystupuje vůči jednotlivci jako to obecné, jako rozum ovládající skutečnost.“ Viz. ADORNO, Theodor W a Max HORKHEIMER. Dialektika osvícenství: filosofické fragmenty. Vyd. 1. Praha: OIKOYMENH, 2009, str. 34, ISBN 978-80-7298-267-7

fakta, těch se držet a nevystupovat z tohoto kruhu, jinak se jedná o šílenství. Ve světě není žádné bytí, které by nemohlo být vědou poznáno a zanalyzováno.

2.3. Shrnutí

Na závěr této kapitoly bych rád vytyčil několik bodů z této knihy, které shledávám jako nejcharakterističtější pro učení Frankfurtské školy v obecnějším hledisku.

Oba autoři vidí nadvládu a potlačení přirozené individuality a vlastního rozumu téměř všude. Je otázkou, zda tento jejich způsob myšlení je kontraproduktivní, či oprávněný. Faktem ale dnes zůstává, že společenská masa znatelně otupuje a pohlcuje opravdový subjektivní rozum člověka, čímž vzniká prostor pro stále větší rozmach instrumentálního rozumu. Autoři knihy vidí zaslepující a lživé prvky v ideálu pokroku. Lidské dějiny se tak zdají být znovu a znovu protkávány střídajícími se vůdčími myšlenkami a paradigmaty. Kniha Dialektika osvícenství tak získává na významu právě dnes, kdy se boří základní pilíře společností, které stály v čele pokroku, avšak často postrádaly nutné opodstatnění - racionalizace procesů ve všech společenských i privátních sférách, unifikace lidských projevů, kolektivní produkce a spotřeba, rozvoj vědeckého poznání a experimentování v oblastech, které to bezpodmínečně nevyžadují apod.

3. Instrumentální rozum a jeho příklady

3.1. Stručný životopis Maxe Horkheimera

Max Horkheimer se narodil 14. února 1895 v Zuffenhausen u Stuttgartu do rodiny židovského továrníka. V letech 1919—1922 studoval v Mnichově, Freiburgu a Frankfurtu; zde byl po promoci asistentem Hanse Cornelia. V roce 1930 se stal ředitelem Institutu pro sociální bádání (Institut für Sozialforschung) při Goetheho univerzitě ve Frankfurtu,

Obrázek 3: Max Horkheimer

střediska tzv. Frankfurtské školy. Nástup nacismu jej přiměl k emigraci a k přenesení Institutu na newyorskou Columbia University. Roku 1941 přesídlil do Los Angeles, kde byl sousedem Thomase Manna a kde společně s Th. W. Adornem sepsal své stěžejní dílo *Dialektika osvícenství*. Roku 1949 se Horkheimer vrátil do Frankfurtu, obnovil domovský institut a roku 1951 se stal rektorem. Ke konci života se přestěhoval do Švýcarska. Zemřel v roce 1973 v Norimberku, ale pochován je na židovském hřbitově v Bernu.³¹

3.2. Instrumentální rozum podle Maxe Horkheimera

3.2.1. Racionalizace rozumu

Max Horkheimer v Sebraných spisech, sv. 6 v kapitole nazvané Racionalizace rozumu (Rationalisierung der ratio) říká: *„Pokrok spočívá v tom, že se zbavíme nadbytečného. Čím více oklik ušetříme, tím více bude pokroku. Fakt, že lidé skrze uvažování jednotlivce, skrze jeho osobní svobodu, buď hladoví, nebo naopak vydělávají nebo jsou hnáni do práce – to všechno byla pouhá zajížďka. Tato zajížďka se dá zrušit centrální organizací. Také myšlení se dá ušetřit, a to dokonce v trojím smyslu. Zaprvé, že nejde o složité uvažování dané jen tak, ale že práci myšlení jednotlivce řídí*

³¹ Wikipedie: Otevřená encyklopedie: Max Horkheimer [online]. c2013 [citováno 8. 12. 2013].

Dostupný z WWW: <http://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Max_Horkheimer&oldid=10030093>

celospolečenský program. Zadruhé, ne jednotliví podnikatelé, ale jedno mocí vybavené komando bude určovat hospodářství, a tím se vyhne minulým krizím. Zatřetí, ne jeden nebo mnozí budou muset obecně vědět něco o všem, ale že jednotlivec v jeho úzkém oboru něco ví a díky koordinaci se zapojí do specializovaného odvětví. Myšlení je spravováno tím, že se má racionalizovat, a tím se racionalizuje samotný rozum (ratio). Samotná myšlenka se nakonec ukazuje jako mýtus a štěstí, které myšlení přináší se ukazuje jako domorodé kouzlo. Konečně jsme vyspěli – ó, vy lenoši. Ještě si říkáte svobodní duchové, ale jste pouze nástupci teologů, kterým se vysmíváte.“³²

3.2.2. Můj komentář

V předchozí kapitole jsem komentoval Adornovo a Horkheimerovo dílo *Dialektika osvícenství*, je jakýmsi mostem mezi osvícenskou dobou a moderní společností. Bylo zde velmi dobře nastíněno myšlení. Ještě přesnější obraz racionality tohoto světa pak podává ve svých *Sebraných spisech*. Zde můžeme nalézt i výše uvedený úryvek, jenž s nádechem tolik trefné ironie popisuje instrumentální rozum.

Horkheimerův předchůdce Max Weber měl jasnou představu o tom, že člověk ve svém jednání vychází ze sebe jakožto subjektu s vnitřně daným cílem konání.

³² Z originálního znění přeložil Mth. Václav Umlauf PhD.: „Der Fortschritt besteht darin, des Überflüssigen sich zu end ledigen. Je mehr Umwege er erspart, desto mehr ist er Fortschritt. Daß die Menschen mittels der Erwägung jedes Einzelnen, mittels der Freiheit jedes Einzelnen, zu hungern oder etwas zu verdienen, an ihre Arbeitsplätze getrieben wurden, war ein Umweg. Er läßt sich durch zentralistische Ordnungen ersparen. Das Denken läßt sich ersparen. In drei fachen Sinn: erstens, daß nicht die durch Freizügigkeit komplizierte Überlegung, sondern das gesellschaftlich umfassende Programm die Arbeit eines jeden bestimmt; zweitens, daß nicht so viele einzelne Unternehmer, sondern ein mit Gewalt ausgestattetes Kommando ohne die alten Krisen die Wirtschaft bestimmt; drittens, daß nicht jeder oder viele etwas von vielem wissen müssen, sondern das Individuum in einem schmalen Fache etwas kann und selbst die Koordinierung zu einer immer spezialisierteren Branche wird; das Denken verwaltet, man soll es rationalisieren und damit selbst die ratio – rationalisieren. Der Gedanke erweist sich als Mythos und das Glück, das er bringt, als zauber von Primitiven. Endlich erwachsen werden – ihr Faulen. Noch seid ihr Freigeister; bloß die Nachfolger der Theologen, über die ihr lacht.“ HORKHEIMER, Max. *Gesammelte Schriften: Band 6: Zur Kritik der instrumentellen Vernunft und Notizen 1949 - 1969*. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag GmbH, 1991., ISBN 3-10-031820-X. s. 326-327

Chápající sociologie Webera tedy měla část A, která popisuje subjektivní zaměření člověka a část B, která se zabývá účelovo-racionálním jednáním člověka směrem k ostatním. Obě tyto části však má Weber pohromadě, což změnil právě Horkheimer, který část A nahradil instrumentálním rozumem, jenž je společný všem. Instrumentální rozum je pak hlavní příčinou vzniku masové kultury, masové výroby a logicky pak také masové spotřeby.

Z citovaného úryvku lze jasně vidět, jak se Horkheimer vysmívá všem moderním učencům, kteří si jsou skálopevně jistí, že využívají na sto procent svůj rozum, přitom za ně přemýšlí a rozhoduje instrumentální rozum neboli celospolečenský program ovlivňující každého člena této konzumní společnosti, ve které je symbolem pokroku zjednodušení a sjednocení veškerých cest za úspěchem, který má v dnešní době nejčastěji podobu maximalizace zisku, v krajním případě pak holé přežití jedince či určité skupiny jedinců. Naše cesta k úspěchu tak má být co nejpřímější a nejrychlejší, zbavená překážek ve formě zbytečného přemýšlení nad každým krokem při cestě k vytouženému cíli.

Horkheimer vidí největší paradox právě v tom, že dnešní člověk si na základě liberalismu myslí, že jeho smýšlení a následné konání je naprosto svobodné. Díky masové kultuře je však realita diametrálně odlišná. Všechno naše myšlení a názory jsou jen součástí jednoho velkého systému, kterým se řídí i naše touhy a představy. Jak již bylo několikrát zmíněno především v předchozí kapitole, tento stav společnosti má podle představitelů Frankfurtské školy svůj prapočátek v osvícenské době, kde bylo ústředním tématem panství rozumu, jinak řečeno racionalizace našich myšlenek a poznatků. Dále pak také zbavení se všeho zbytečného, co by nám zabraňovalo v přesnější a rychlejší cestě k cíli či poznání, což také souvisí s tzv. odkouzlením světa. To je termín, který souvisí s odmítáním čehosi mytického a podle zastánců vědeckého poznání něčeho naprosto iracionálního. Něčeho, co se nezakládá na faktech. O tomto termínu jsem podrobněji psal již v předchozí kapitole.

Pro ilustraci uvedu jeden příklad z praxe. V této době často slýcháme, jak je obyčejné zaměstnání něco tak odporně nesvobodného a jediný způsob, jak být opravdu svobodný, je stát se podnikatelem. Zde jsem sám svým pánem – mám flexibilní pracovní dobu, o všem si sám rozhoduji a zisk je takřka neomezen. Ale mám opravdu možnost svobodně myslet a rozhodovat se sám za sebe? Rozhodně ne. Takovýto podnikatel si neuvědomuje, že je součástí určitých vztahů a systému, který

ho pohlcuje. Nemůže si svobodně říci, že se tento měsíc bude více věnovat své nemocné manželce a nebude se tak starat o objem své produkce zboží a to z jednoho prostého důvodu. Proč? Protože by v kapitalistickém systému nepřežil a pud sebezáchovy by mu to ani neumožnil. T. W. Adorno říká: *„Člověk musí volit mezi vládou kapitalismu nebo ovládnutím kapitalismu. Princip sebezáchovy však člověka vede k tomu, aby volil vládu kapitalismu, neboť kapitalismus poskytuje prostředky k životu, pokud se člověk může uplatnit ve společenské dělbě a uspěje na trhu práce. „Racionální“ vztah k principu sebezáchovy si už nevynucuje osvobození lidí z poddanství, nýbrž poddanství legitimizuje.“*³³ Člověk podřízený kapitalismu je tak i přes svou zdánlivou volnost a svobodu svazován termíny nebo například podmínkami dodavatelů, aby mu nevznikaly dluhy a neohrozily tak jeho živobytí. Paradoxem pak je fakt, že tito manažeři hledají útočiště před problémy jejich svobodného života v přírodě. V přírodě, kterou osvícenští představitelé považovali za něco tak iracionálního a pro člověka zbytečného.

3.3. Masová kultura

3.3.1. Masová kultura - pojem

S pojmem instrumentální rozum je také velmi úzce spjat také termín „masová kultura“. *„Masová kultura je souhrn informací, hodnot a artefaktů zprostředkovaných masovými médii tak, aby je mohl snadno konzumovat co nejširší okruh příjemců. Kulturní produkty, které nabízí, lze charakterizovat jako standardizované a unifikované.“*³⁴ Její vznik můžeme pozorovat přibližně ve druhé polovině devatenáctého století v souvislosti s průmyslovou revolucí a rozvojem komunikačních technologií pro hromadné šíření informací.³⁵ S masovou kulturou rovněž souvisí pojem masová výroba. Společným jmenovatelem těchto dvou termínů

³³ HAUSER, Michael. *Adorno: moderna a negativita*. Vyd. 1. Praha: Filosofia, 2005, 228 s. ISBN 80-700-7223-7. str. 27

³⁴ Wikipedie: Otevřená encyklopedie: *Masová kultura* [online]. c2012 [citováno 8. 12. 2013]. Dostupný z WWW: <http://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Masov%C3%A1_kultura&oldid=8610322>

³⁵ Wikipedie: Otevřená encyklopedie: *Masová kultura* [online]. c2012 [citováno 8. 12. 2013]. Dostupný z WWW: <http://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Masov%C3%A1_kultura&oldid=8610322>

je pak již zmíněná standardizace a unifikace tvorby či výroby pro obrovskou masu lidí, kteří jsou pak touto produkcí jednotně ovlivněni. Proces, kterým společnost produkty masové kultury i masové výroby spotřebovává, se nazývá masová spotřeba.

Tématem masové kultury se zabývá také filozof a teolog Dalibor Hejna, který uveřejnil své názory na toto téma na internetovém blogu www.news.e-republika.cz. Dovolím si tedy citovat a komentovat některé z jeho myšlenek, se kterými se plně ztotožňuji. Jeden z jeho stěžejních názorů je, že masová kultura je systém, který dokáže manipulovat tak jako žádný jiný systém v minulosti. S tím musím naprosto plně souhlasit. Díky obrovskému rozmachu ve vývoji komunikačních technologií se dostanou aktuální informace a současné kulturní a myšlenkové trendy a hodnoty v jednotné podobě takřka do každého koutu světa. Můžeme sledovat, jak postupně klesá důležitost státu a do čela v žebříčku nejvlivnějších institucí se dostávají nadnárodní společnosti či soukromý podnikatelský sektor obecně. Hlavním cílem je opět především zisk a silné postavení na trhu. Autor říká: „*Vlády moderních států nereprezentují všeobecné zájmy veřejnosti, ale z větší části jen zájmy konkrétních podnikatelských skupin. Reálná demokratická vláda není záležitostí většiny, ale záležitostí ekonomických a sociálních elit. Základní způsob, jak ve veřejné sféře plnit soukromé zájmy a zároveň vzbuzovat zdání legitimacy, je přitom zakrývat skutečné záměry ideologickým nánosem.*“³⁶ Tím jen potvrzuje myšlenku, že státní sektor ustupuje a stává se jakousi loutkou sektoru soukromého, který stát defacto ovládá a v mnoha případech ho používá jako instrument k prosazení svých zájmů.

„*Informace, které lidé po celém světě každodenně vstřebávají, formují jejich pohled na svět a určují jejich aspirace, sny, touhy a identity. Tento svět informací ovládly velké kapitalistické korporace a až na pár výjimek je možné hovořit o monopolu kapitalistického myšlení v mediální sféře. Lidé jsou proto každý den konfrontováni přesně s takovými informacemi, jaké jim selektují a vnucují vládnoucí síly ekonomického liberalismu.*“³⁷ Naše názory se formují právě především na základě informací, které nám poskytují média. To, co si o té či oné věci myslíme, je velmi silně ovlivněno

³⁶ HEJNA, Dalibor. Mediální manipulace z pohledu neomarxismu (I.) [online]. [cit. 2013-12-08].

Dostupné z: <http://news.e-republika.cz/article1832-Medialni-manipulace-z-pohledu-neomarxismu-I>

³⁷ HEJNA, Dalibor. Mediální manipulace z pohledu neomarxismu (I.) [online]. [cit. 2013-12-08].

Dostupné z: <http://news.e-republika.cz/article1832-Medialni-manipulace-z-pohledu-neomarxismu-I>

veřejným míněním a vybočit z tzv. mainstreamu³⁸ se rovná být přinejmenším za podivína. Typickým příkladem je dítě, které je součástí kolektivu svých spolužáků a narozdíl od většiny z nich se neřídí trendem – nemá nový smartphone. Stává se tak terčem posměchu ostatních a následně vyvíjí tlak na rodiče, aby mu tento nový telefon koupili a on tak zase zpátky zaplul do výše zmíněného mainstreamu.

*„Naoko svobodné myšlení denně podléhá tvrdé indoktrinaci. Jde o rozsáhlou manipulaci společenského vědomí, a to pomocí všech dostupných společenských institucí.“*³⁹ Touto citací se opět vracím k tomu, co jsem již dříve zmínil, a sice nesvobodné myšlení dnešní generace lidstva. Prakticky z jakéhokoli místa v našem okolí na nás číhají výdobytky dnešní doby s jejich vlastními hodnotami, které nás pak silně ovlivňují. Je nesmírně těžké v dnešní době odhalit, co je vlastně dobré a správné. Problémem společnosti je odhalit pravost hodnot. Masová kultura nám to velmi znesnadňuje. Celá lidská společnost má vesměs jeden téměř totožný cíl, za kterým bezmyšlenkovitě jde. Jedná se výhradně o cíl, pro něhož jsou klíčová slova jako vyhrát, dostat co nejvíc, prioritně zachránit sebe a tak dále. Takto bych mohl pokračovat dál. Všechna tato slova mají jeden společný jmenovatel – touha po vlastním úspěchu bez ohledu na ostatní.

Doktor Dalibor Hejna dále tvrdí, že úlohou masmédií *„je indoktrinovat a ohlupovat veřejnost, nenápadně vnášet kapitalistický hodnotový žebříček do společenského vědomí, odklánět pozornost veřejnosti od vážných témat a produkovat poslušnost a apatii. Jde o proces mocensky kontrolované socializace, který vytváří takové lidi, jaké kapitalistický systém pro své fungování potřebuje.“*⁴⁰ Jinak řečeno, naše snažení, vnitřní pocity a přesvědčení či naše touhy jsou systematicky řízeny kapitalistickými institucemi. Pro mnoho lidí je tak jedinou opravdovou radostí zisk nebo úspora peněz. Kapitalistický systém má propracovanou kontrolu úspěšnosti své

³⁸ **Mainstream** (též *střední proud*) je termín, který pochází z anglických slov *main*[mejn] - hlavní a *stream*[stri:m] - proud. Používá se, často s negativním citovým zabarvením, pro označení chování davu či tendencí v literatuře, umění, žurnalistice aj.

Zdroj: Wikipedie: Otevřená encyklopedie: *Mainstream* [online]. c2013 [citováno 8. 12. 2013].

Dostupný z WWW: <<http://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Mainstream&oldid=10513585>>

³⁹ HEJNA, Dalibor. Mediální manipulace z pohledu neomarxismu (I.) [online]. [cit. 2013-12-08].

Dostupné z: <http://news.e-republika.cz/article1832-Medialni-manipulace-z-pohledu-neomarxismu-I>

⁴⁰ HEJNA, Dalibor. Mediální manipulace z pohledu neomarxismu (I.) [online]. [cit. 2013-12-08].

Dostupné z: <http://news.e-republika.cz/article1832-Medialni-manipulace-z-pohledu-neomarxismu-I>

manipulativní činnosti. Příkladem může být průzkum veřejného mínění či graf sledovanosti v případě masové kultury v podobě médií a pak také marketingový průzkum či analýza trhu a poptávky v případě masové výroby produktů.

Autor podotýká, že taktika této manipulace se nedomlouvá na nějakých tajných sjezdech, ale vzniká nezávisle a přitom jednotně na základě nějakého světového názoru. Názoru o nevyhnutelnosti trhu. *Média nám podsouvají teze o egoismu jako lidské přirozenosti či „pravdy“ o tom, že jedině bohatství, kariéra a konzum mohou lidi učinit šťastnými.*⁴¹ Dr. Hejna tím naráží na slova slovenského politologa Ľuboše Blahy, který hovoří o tzv. mediálním matrixu, což v praxi znamená fakt, že média se nás snaží uvést do klamného světa plného iluzí a pochybných hodnot, které jsem výše zmínil. Je nám metodicky vsugerovááno, že bez kariéry a peněz nikdy nedosáhneme pocitu uspokojení. V kontextu s tímto tvrzením pak vypadá přinejmenším směšně myšlenka, abychom podnikali a zaměstnávali a nenechávali se naopak zaměstnávat my, pokud chceme být opravdu úspěšní a bohatí, tudíž šťastní. Je ale movitý člověk žijící v přebytku opravdu šťastný? S penězi to jde snáz, ale rozhodně si za ně například zdraví nebo dobře fungující partnerský vztah nekoupí. Naše subjektivní pocity se dnes opravdu velkou měrou podřizují objektivně uznávaným hodnotám propagovaným médii. Kapitalismus spoléhá na sílu masové kultury a její manipulaci. Jakékoli vlastní smýšlení je nepřítelem pro celý kapitalistický systém. Zde sehrávají důležitou úlohu právě média, která mají funkci oslepování a ohlupování široké veřejnosti, která tak díky tomu přehlíží skutečné problémy. Pokud bych měl tuto pasáž shrnout, opět si musím vypomoci citací autora: *„Lidé se nemají zamýšlet nad podstatou, jen nad řešením technických problémů. Nemají spekulovat o absurditě systému, jen efektivně řešit každodenní situace. Nejvyšším společenským cílem se stala prázdná racionalita a bezobsažná efektivita. Lidé se přeměnili na jakési roboty, disciplinované masy konzumentů, jejichž základním cílem je optimálně fungovat, přizpůsobit se, chovat se tržně, flexibilně, účelově a oportunisticky. Média jsou jen užitečné nástroje, jak tohoto cíle dosáhnout.“*⁴²

⁴¹ HEJNA, Dalibor. Mediální manipulace z pohledu neomarxismu (I.) [online]. [cit. 2013-12-08].

Dostupné z: <http://news.e-republika.cz/article1832-Medialni-manipulace-z-pohledu-neomarxismu-I>

⁴² HEJNA, Dalibor. Mediální manipulace z pohledu neomarxismu (I.) [online]. [cit. 2013-12-08].

Dostupné z: <http://news.e-republika.cz/article1832-Medialni-manipulace-z-pohledu-neomarxismu-I>

Další z vlastností médií je, že umí naprosto bez problémů zakrývat svou manipulaci odběratelů. Dokážou spolehlivě ukolébat svého diváka, čtenáře či posluchače svou dobrotivostí při kritice soudobé společnosti a podáním realistického pohledu na svět. Vše musí být vyvážené, proto musí být vyrovnaný poměr mezi tím, jak masmédia „krmí“ veřejnost svou kritikou společenských poměrů a obranou všeobecně uznávaných hodnot a pravdy a na druhé straně tvrdou reklamní masáží za účelem zisku.

Dalibor Hejna ve svém článku také hovoří o médiích jako o instrumentu, který odvrací zrak příjemce informací od těch opravdových problémů této společnosti. Tento postřeh můžeme vidět už u Theodora W. Adorna v jeho knize Schéma masové kultury. Adorno parafrázuje masovou kulturu takto: *„Prototypem je herečka, která si i v nejstrašnějších nebezpečích, v tropickém tajfunu a v zajetí obchodníka se ženami vykračuje čistě umytá, pečlivě namalovaná a bezvadně načesaná. Je snímána tak ostře, přesně a neúprosně, že kouzlo, které má vyvolávat její make-up, se zvyšuje neiluzivností, s níž toto kouzlo jako doslovně pravdivé a nepřehnané vyskočí na diváka. Masová kultura je nenašminkovaná šminka.“*⁴³ Adorno tedy přirovnává masovou kulturu k herečce, která vystavuje své vnady v celé své kráse navzdory tomu, že je v určité tísní a v nepřízni počasí. Použití právě herečky do tohoto přirovnání k masové kultuře se mi jeví jako velmi výstižné. Podstatné věci zametat pod koberec a nabídnout raději publiku nějaké pozlátko, ke kterému se upnou jeho zraky. Kapitalistické korporace totiž spoléhají na několik pro ně klíčových vlastností člověka. Za zmínku stojí zejména zmiňovaný pud sebezáchovy vyjadřovaný egoismem a lhostejností k počínání a problémům druhých lidí. Dále je pro marketingový úspěch korporace důležitá také emoční stránka jedince, přičemž člověk zapojený do tohoto systému uvažuje na základě toho, zda se mu daný produkt především líbí a zda je v současné době zrovna „in“. Nehledě na to, že tento produkt nutně nepotřebuje. Je naprosto zřejmé, že tento svět má svých globálních problémů dost. Jmenovitě například terorismus, občanské války a jiné nepokoje, ilegální obchody s drogami a zbraněmi. V neposlední řadě pak chudoba, hladomor a nevléčitelné choroby typu AIDS v rozvojových zemích. Jak absurdně vypadá reportáž komerční televize o přírodní katastrofě, po které skoro

⁴³ADORNO, Theodor W. *Schéma masové kultury*. 1. vyd. Překlad Michael Hauser, Milan Váňa. Praha: Oikymen, 2009, 62 s. Oikúmené, sv. 7. ISBN 978-807-2984-060. str. 33

okamžitě následuje upoutávka na další reportáž o nových elektronických hračkách, či v horším případě reklamní spot.

3.3.2. *Masová kultura – příklad z dnešní doby*

V předchozí pasáži jsem předložil definici masové kultury s jejím mechanismem a charakteristickými znaky. Zde bych chtěl uvést jeden konkrétní příklad z dnešní doby.

Výběr byl poměrně velký, nicméně snad nic není tolik transparentním a typickým příkladem intenzivního působení masové kultury na člověka jakým je reality show. Divák je prakticky vytažen z tohoto reálného světa a je mu nabídnut zkreslený, můžeme říci až falešný, obraz reality. Lidi přitahuje sledovat emoční souboje mezi účastníky takovéto show, kteří mezi sebou soupeří o předem danou výhru. Zde si opět povšimneme přítomnosti pudu sebezáchovy, kdy jeden soutěžící se snaží na úkor druhého zůstat ve hře o hlavní výhru. Tvůrci reality show spoléhají především na vcítění se diváka do jednoho ze soutěžících, čímž se stane jeho fanouškem a bude tak prožívat jeho cestu touto soutěží.

3.4. **Vzdělanost v moderní kultuře**

Na úvod si položíme otázku, co v dnešní době vlastně znamená vzdělanost? Abych mohl odpovědět na tuto otázku, inspiroval jsem se u rakouského filozofa Konrada Paula Liessmanna, konkrétně v jeho knize *Teorie nevzdělanosti*.

Pro lepší představu dnešního pojmu vědění si autor pomáhá příkladem s vědomostní hrou s názvem „Kdo chce být milionářem“.⁴⁴ V této soutěži její účastník odpovídá na nejrůznější otázky, které spolu nijak nesouvisí a soutěžící má na výběr z několika možností. Postupně se otázkami snaží prodrat k hlavní výhře několika milionů. Ten, kdo se nejvíce přiblíží vysněné metě, či jí dokonce dosáhne, je pak oslavován jako někdo velmi sečtělý a vzdělaný. Co však opravdu stálo za jeho úspěšnou cestou? Bylo to opravdové vzdělání a znalost souvislostí, které se týkaly

⁴⁴ LIESSMANN, Konrad Paul. *Teorie nevzdělanosti: omyly společnosti vědění*. Vyd. 1. Překlad Jana Zoubková. Praha: Academia, 2008, 125 s. XXI. století, sv. 4. ISBN 978-802-0016-775. str. 13

každé položené otázky? Bohužel dnešní doba se přizpůsobuje modernímu trendu zjednodušování a ušetření času a ani se vzděláním tomu není jinak. Ceněn je dnes ten, kdo má spíše všeobecný přehled o pojmech, se kterými dokáže dle logické úvahy efektivně pracovat. Chybí zde však hlubší znalost souvislostí. Díky rozvoji moderních technologií je dnes také velmi výhodné umět rychle a přesně vyhledat potřebný termín na internetu.

V jedné z dalších částí knihy se autor věnuje současnému systému vysokých škol. Autor se kriticky vyjadřuje k evropskému sjednocování těchto vysokoškolských systémů, což má za následek snižování úrovně univerzitního vzdělání. Příkladem je vznik bakalářského studia, o němž Liessmann přímo říká: *„Vědecko-politický smysl bakalariátu, který se zdá mnoha ministrům školství tak atraktivní, je zcela zřejmý: zkrácení doby studia a zvýšení počtu vysokoškoláků. Polemicky řečeno bakalářský stupeň umožňuje absolvovat vysokou školu nedostudovaným. Studenti, kteří dosud pro nedostatečnou kvalifikaci ztroskotali na diplomové práci, se teď stávají vysokoškolskými absolventy.“*⁴⁵ To je jasný důkaz toho, jakým směrem se dnes vše ubírá – s co největší časovou i finanční úsporou mít co nejvyšší počet určitých produktů, v tomto případě vysokoškolských absolventů, kteří se pak s touto kvalifikací mohou okamžitě zapojit do trhu práce.

⁴⁵ LIESSMANN, Konrad Paul. *Teorie nevzdělanosti: omyly společnosti vědění*. Vyd. 1. Překlad Jana Zoubková. Praha: Academia, 2008, 125 s. XXI. století, sv. 4. ISBN 978-802-0016-775. str. 74

Závěr

Říká se, že střecha dělá dům a proto bych tímto chtěl svou práci zastřešit a shrnout tak své bádání spojené s její tvorbou. Zabýval jsem se něčím, co je v této společnosti velmi nenápadné, avšak charakterizuje jí to tak, jako patrně nic jiného.

Odjakživa měl člověk tendence své bytí a své počiny k něčemu zacílit. Vést svůj život určitým směrem a k určitým hodnotám. Pro každého byly tyto hodnoty odlišné. Každý se řídil především tím, co sám subjektivně cítil jako dobré či špatné. Díky svým zkušenostem postupně zjišťoval, co je v dané společnosti přípustné a akceptovatelné a řídil se tak očekáváním určitých reakcí od ostatních lidí. Postupem času se vlivem rozvoje vědy a techniky začaly rozšiřovat a sdílet určité hodnoty, které dnes bez nadsázky hýbou celým světem. Člověk se tedy neřídí tím, co mu říkají jeho subjektivní pocity, nýbrž tím, co je pro tuto společnost rozhodující. Jedná se zejména o hodnoty, které v současnosti znamenají svobodu. Přesněji řečeno relativní svobodu. Toho člověk dosáhne hlavně díky bohatství a s tím samozřejmě spojeným kariérismem.

V mé bakalářské práci jsem se snažil okomentovat dva pohledy na racionalitu. Ten kladný ze strany například Maxe Webera či Immanuela Kanta a následnou kritiku od představitelů Frankfurtské školy. Pokud si vezmeme příklad Immanuela Kanta, tak máme jasný obraz toho, jak vypadá takový příznivec osvícenství a jeho dogmat týkajících se přísně racionálního uvažování. Tedy příznivec tzv. panství rozumu, kde se nepřipouští něco, co má „nadpozemský“ charakter a kdy nelze danou věc změřit, zvážit nebo spočítat. U Maxe Webera můžeme vidět návaznost na osvícence v tom smyslu, že rovněž spoléhá na sílu vlastního rozumu. Naše rozhodování a pohnutky k určitému konání mají svůj původ v našem subjektivním myšlení a člověk tak činí vzhledem k objektivnímu okolí, od něhož má určité očekávání. Dále jsem se zabýval činností právě Frankfurtské školy, která byla pro mou práci stěžejním zdrojem informací. Právě Frankfurtská škola poprvé přinesla termín instrumentální rozum, jenž je ztrátou sebevědomí člověka. Ztrátou jeho subjektivního myšlení, které je nahrazeno kalkulujícím technickým myšlením. Jenomže technické myšlení, potažmo věda není schopna sebereflexe, je výhradně zaměřena na vnější objekty. Věda nemá žádné vědomí o sobě, je jen nástroj. V této formě jsou věda i technika člověku nepřátelské a nabývají moci nad společnostmi.

Pokud zmiňuji Frankfurtskou školu, mám na mysli především Maxe Horkheimera a Thomase W. Adorna, z jejichž děl jsem čerpal. Jelikož jsem součástí této společnosti, všímám si některých jevů, které činí velká masa lidí například na sociálních sítích. Než jsem tuto práci začal psát, přemýšlel jsem, co vůbec takto hromadně ovlivňuje naše myšlení. Díky Frankfurtské škole již mám pro tuto problematiku konkrétní pojmenování – instrumentální rozum.

Seznam použité literatury

1. *Filosofický časopis*. Praha: Filosofický ústav AV ČR, 1993, roč. 1993, č. 3. ISSN 0015-1831
2. WEBER, Max. Politika jako povolání. V Praze: Orbis, 1929, str. 22 Přeložil a předmluvou opatřil JUDr. Jan Mertl
3. WEBER, Max. *K metodologii sociálních věd*. M. Weber; [z německého originálu přeložil Ladislav Kiczko ; zostavil a predslov napísal František Novosad]. 1. vyd. Bratislava: Pravda, 1983.
4. ADORNO, Theodor W a Max HORKHEIMER. *Dialektika osvícenství: filosofické fragmenty*. Vyd. 1. Praha: OIKOYMENH, 2009, str. 76-77, ISBN 978-80-7298-267-7
5. HORKHEIMER, Max. *Gesammelte Schriften: Band 6: Zur Kritik der instrumentellen Vernunft und Notizen 1949 - 1969*. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag GmbH, 1991,. ISBN 3-10-031820-X.
6. HAUSER, Michael. *Adorno: moderna a negativita*. Vyd. 1. Praha: Filosofia, 2005, 228 s. ISBN 80-700-7223-7.
7. ADORNO, Theodor W. *Schéma masové kultury*. 1. vyd. Překlad Michael Hauser, Milan Váňa. Praha: Oikoymenh, 2009, 62 s. Oikúmené, sv. 7. ISBN 978-807-2984-060.
8. LIESSMANN, Konrad Paul. *Teorie nevzdělanosti: omyly společnosti vědění*. Vyd. 1. Překlad Jana Zoubková. Praha: Academia, 2008, 125 s. XXI. století, sv. 4. ISBN 978-802-0016-775

Internetové zdroje

9. Wikipedie: Otevřená encyklopedie: *Max Weber* [online]. c2013 [citováno 9. 12. 2013]. Dostupný z WWW:
<http://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Max_Weber&oldid=10854569>
10. Frankfurtská škola [online]. [cit. 2013-12-08]. Dostupné z:
http://fregan.webovastranka.cz/wiki/1239/896_Frankfurtsk%C3%A1_%C5%A1kola

11. Wikipedie: Otevřená encyklopedie: *Odkouzlení světa* [online]. c2013 [citováno 9. 12. 2013]. Dostupný z WWW:
<http://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Odkouzlení_sv%C4%9Bta&oldid=10234380>
12. Sedm hříchů dnešní společnosti[online]. [cit. 2013-12-08]. Dostupné z:
<https://hesa.signal.cz/1110/sedm-hrichu-dnesni-spolecnosti-k>
13. Wikipedie: Otevřená encyklopedie: *Max Horkheimer* [online]. c2013 [citováno 8. 12. 2013]. Dostupný z WWW:
<http://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Max_Horkheimer&oldid=10030093>
14. Wikipedie: Otevřená encyklopedie: *Masová kultura* [online]. c2012 [citováno 8. 12. 2013]. Dostupný z WWW:
<http://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Masov%C3%A1_kultura&oldid=8610322>
15. Wikipedie: Otevřená encyklopedie: *Mainstream* [online]. c2013 [citováno 8. 12. 2013]. Dostupný z WWW:
<<http://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Mainstream&oldid=10513585>>
16. HEJNA, Dalibor. Mediální manipulace z pohledu neomarxismu (I.) [online]. [cit. 2013-12-08]. Dostupné z: <http://news.e-republika.cz/article1832-Medialni-manipulace-z-pohledu-neomarxismu-I>

Obrázky

17. Obrázek 1: Portrét Maxe Webera. Dostupný z:
http://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Max_Weber_1894.jpg
18. Obrázek 2: Theodor W. Adorno a Max Horkheimer. Dostupný z:
<http://commons.wikimedia.org/wiki/File:AdornoHorkheimerHabermasbyJeremyShapiro2.png>
19. Obrázek 3: Portrét Maxe Horkheimera. Dostupný z:
http://www.versobooks.com/system/images/2432/original/Horkheimer_Max.jpg